परिच्छेद : एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

संस्कृतको भाष् धातुबाट बनेको भाषा शब्दको शाब्दिक अर्थ बोल्नु वा भन्नु हो । भाषा विचार विनिमयको परम्परित माध्यम हो, जसको प्रयोग ध्वनि सङ्केत वा लिपि चिन्हहरूद्वारा हुने गर्दछ । मानिसलाई आफ्ना विचारहरू आदान प्रदान गर्नका लागि कुनै न कुनै माध्यमको आवश्यकता पर्ने भएकोले भाषालाई विचार विनिमयको माध्यमको रूपमा प्रयोग गरिन्छ । भाषा बोलीको माध्यमबाट प्रकट हुन्छ भने लिखित भाषा लेखाइको माध्यमबाट प्रकट हुन्छ । भाषा निश्चित नियम र व्यवस्थामा रहेका छन् । त्यसैले नियम र व्यवस्था नभएको भाषालाई भाषा मान्न सकिदैन । ''मानदवीय उच्चारण अवयवद्वारा उच्चारित याइच्छिक ध्वनि प्रतीकहरूको त्यो समूहलाई भाषा भनिन्छ, जसका सहायताबाट समाजका मानिसहरू विचार विनिमय गर्छन् (न्यौपाने र अन्यः २०६९: २) ।

भाषा पारम्परिक कथ्य र लेख्य चिन्हको त्यो व्यवस्था हो जसद्वारा मानिसले सामाजिक समुदायका सहभागी सदस्यको हैंसियतले आफ्ना संस्कृतिलाई अभिव्यक्त गर्दछन् । शब्द भाषाको अर्थपूर्ण एकाइ हो । भाषामा पाइने शब्दहरूको समूहलाई शब्दभण्डार भनिन्छ । भाषाको प्रयोगमा शब्दभण्डारको विशिष्ट भूमिका रहेको हुन्छ । यसले बोध तथा अभिव्यक्ति प्रक्रियामा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । "शब्द मानवीय अवधारणा अभिव्यक्ति गर्ने ध्वन्यात्मक एकाइ हो (शर्मा र पौडेल : २०७२: १६७) ।" वाक्यमा प्रयोग हुँदा हरेक शब्द पदमा परिणत हुन्छन् । पर्यावाची, विपरीतार्थी, समावेशक, अनेकार्थी, परिभाषिक, अनुकरणात्मक आदि प्रकृतिका शब्दहरूको प्रयोग शिक्षणलाई शब्दभण्डार शिक्षण भनिन्छ ।

भाषाका चारवटा भाषिक सीप विकासका लागि शब्दभण्डार आधारभूत तत्त्व हो । प्रशस्तमात्रामा शब्दभण्डारको ज्ञान भएमा मात्र सन्दर्भ अनुसार विकल्पको छनोट गर्न सकिने हुँदा जति बढी शब्दभण्डारको ज्ञान भयो, त्यतिनै भाषिक कुशलता बढ्ने हुन्छ । शब्दको प्रचलित तथा सामान्य अर्थ र व्युत्पतिगत अर्थलाई शब्दभण्डार भनिन्छ (ढकाल तथा खतिवडा, २०६९:१६९) ।

कुनै पनि भाषामा पाइने यावत शब्दहरूको समूहलाई नै शब्दभण्डार भनिन्छ । बालबालिकाहरूको बोध र अभिव्यक्ति क्षमताको विकास गर्न प्रारम्भिक तह देखि नै विषयगत शब्दभण्डारको विकास गर्दै लैजानु पर्दछ । बालबालिकाहरूले जति बढी शब्दहरू जान्दछन्, त्यति नै बढी उनीहरूको शब्दभण्डारगत क्षमता विकसित हुँदै जान्छ । यसका लागि पाठ्यक्रम निर्माण गर्दा

विद्यार्थीहरूको स्तर, रुचि र आवश्यकतालाई मध्यनजर गरी त्यसै अनुरूप पाठ्यपुस्तक तय गर्नुपर्दछ ।

शब्द+कोश शब्दको मेलबाट शब्दकोश निर्माण भएको हो । "कुनै भाषाका शब्दहरूको वर्णानुक्रमानुसार शब्द सङ्कलन गरी व्याकरणात्मक कोटि खुलाएर उही वा अन्य भाषाका अर्थ, पर्याय, विपर्याय विशेषता आदि लेखिएको ग्रन्थलाई शब्दकोश भनिन्छ (चापागाई, २०६२, : ११२४) । शब्दकोशमा शब्दहरू व्यवस्थित अनुक्रममा राखिएको हुनाले प्रयोगकर्तालाई आवश्यक शब्द खोज्न सहज हुन्छ । "भाषाको मानकीकरण तथा स्तरीकरणमा शब्दकोशको उल्लेख्य भूमिका रहेको हुन्छ । शब्दकोशको सम्पादन तथा प्रकाशनले नेपाली भाषाको स्तरीकरण गर्न सहयोग प्राप्त हुन्छ" (लामिछाने २०६५ : ३१८) । "शब्दकोश भनेको वर्णानुक्रममा भएका शाब्दहरूको अर्थ सहितका सूचनाहरूलाई प्रस्तुत गरिएको सन्दर्भ पुस्तक हो (अधिकारी, २०६७ : १८५) । "शब्दकोशले प्रचलित, प्रभावकारी, सुविधायुक्त , प्रविधिसँग तथा परिष्कृत सामान्य स्वरूपको वर्णन गर्नु पर्दछ र आफूमा प्राञ्जल, सरल र सुग्राह्य, रूपविधान ग्रहण गर्नु पर्दछ । यसो भएमा शब्दकोश प्रयोगकर्त्ताहरूका लागि हुन्छ र उनीहरूका अपेक्षा समेत पूरा गर्न सक्छ" (भट्टराई २०६७ : ७) । शब्दकोशमा शब्दहरूको अर्थ, प्रयोग जस्ता सम्पूर्ण विवरणलाई विभिन्न अनुक्रममा प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । "भाषाका शब्दहरूलाई वर्णानुक्रम मिलाएर तिनको स्रोत, अर्थ, प्रयोग, आदिको सुचनालाई व्यवस्थित गरिएको ग्रन्थ खास विषयसंग सम्बन्धित शब्दहरूलाई वर्णानुक्रम मिलाई अर्थ वा परिभाषालाई प्रकाश परिएको सन्दर्भ ग्रन्थ शब्दकोश हो" (अधिकारी र भट्टराई २०७० : १३४०) ।

"शब्दको कोश (शब्द +कोश) = शब्दकोश" – यो व्युत्पत्तिका सन्दर्भमा शब्दकोश भन्नाले शब्दहरूको सङ्ग्रह भन्ने बुझिन्छ तर शब्दकोशमा शब्द मात्र सङ्कलन गरिएको हुँदैन । किनभने परम्परागत रूपमा शब्द भन्नाले न्यूनतम अर्थयुक्त मुक्त रूप हो र यस्ता शब्दको सङ्ग्रहमा मात्र सीमित रहेर आधुनिक प्रचलनका शब्दकोशको विधान हुँदैनन् । मामुली र लघु शब्दकोशमा पनि उखान टुक्काहरू जस्ता पदावली र वाक्य रचना उदाहरण जस्ता माथिका वृहत्तर एकाइ धातु र व्युत्पादक सर्ग र रूपायन सर्ग जस्ता शब्द तलका लघुत्तर भाषिक एकाइहरू समावेश गरिएका हुन्छन् (लम्साल, २०५७ : १५) ।

भाषा हुनुका लागि शब्दको आवश्यकता पर्दछ । भाषा निर्माणको महत्वपूर्ण आधार शब्द हो । स्वर तथा स्वरव्यजन वर्णहरू मिलेर शब्द बन्दछन् । शब्द समूहबाट पदावली र पदावलीबाट वाक्य बन्दछन् । जुनसुकै भाषा बोल्दा, लेख्दा, पढ्दा र सुन्दा व्याकरणको ज्ञान आवश्यक पर्दछ । व्याकरणले बोल्ने वा लेख्ने नियम र भाषाका नियमहरूका बारेमा सिकाउँदछ, जसको ज्ञानबाट

बोलाइ र लेखाइ सीपको विकास हुन्छ । त्यसैले शब्दलाई भाषाको सार्थक लगुतम स्वतन्त्र एकाइको रूपमा लिइन्छ । शब्दलाई 'ध्वनी' आवज कुनै अर्थको बोध गराउने अक्षर वा अक्षरहरूको समूह, मुखबाट उच्चारण हुने वा लेखिने सार्थक वर्ण समूदाय भनिएको पाइन्छ (पोखरेल, २०४० : ७०६) ।

शब्दकोशको विकासक्रमलाई हेर्दा पूर्वीय र पश्चिमी परम्परामा बेग्ला बेग्लै किसिमले सुरुआत भएको पाइन्छ । पूर्वीय परम्पराभित्र संस्कृतमा वेदका कठिन शब्दरूको सङ्कलन गर्ने क्रममा वैदिक शाब्दहरूकोसूचीका रूपमा सर्वप्रथम "निघण्टु" को रचना ई.पू. आठौँ शताब्दीतिर भएको मानिन्छ । त्यसपछि यास्कले "निरुक्त" ग्रन्थमा निघण्टुमा सङ्ग्रहित शब्दहरूको निर्वचन दिएका छन् । यसलाई व्युत्पत्तिशास्त्र पनि भनिएको छ (अधिकारी, २०६७ : २९) ।

कुनै भाषामा पाइने यावत शब्दहरूको समूहलाई नै शब्दभण्डार भनिन्छ । बालबालिकाको बोध र अभिव्यक्ति क्षमतालाई विकसित गर्दै लैजाने प्रारम्भिक तह देखि नै विषयगत शब्दभण्डारको विकास गर्दै लैजानु पर्दछ । विद्यार्थीहरूले जति बढी शब्दहरू जान्दछन् । त्यति नै बढी उनीहरूको शब्दभण्डारगत क्षमता विकास हुदै जान्छ । यसका लागि पाठ्यक्रम निर्माण गर्दा विद्यार्थीको स्तर, रूचि र आवश्यकतालाई मध्य नजर गरी त्यसै अनुरूप पाठ्यपुस्तक तयार गर्नु पर्दछ । शब्दभण्डार सम्बन्धी विभिन्न अध्ययन तथा अनुसन्धान भई रहेको पाइन्छ । राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय क्षेत्रमा शब्दभण्डारको अध्ययन अनुसन्धान भई रहेको र वर्तमान अवस्थामा पनि हुदै गएको विभिन्न पत्रिका लेख, पाठ्यपुस्तक आदिमा पढ्न पाइन्छ । 'हालसम्म शब्दभण्डारको विश्लेषण, शब्दहरूको आवृत्ति, शब्दभण्डार क्षमताको अध्ययन, क्षेत्रमा बढी अनुसन्धान कार्य भइरहेको पाइन्छ । त्यस्तै आधारभूत शब्दभण्डारको अध्ययन सम्बन्धी केही अध्ययन कार्यहरू पनि भएका छन्' (निउरे र घिमिरे, २०७० : ३९) ।

नेपाली शब्दकोशको ऐतिहासिक विकासक्रमको गौरवमय कार्यको शुभारम्भ १९औँ शताब्दीसँगै डब्ल्यु जे. कर्कपेट्रिकले गरेका हुन् । उनले "नेपाल अधिराज्यको विवरण" (सन् १८११) लण्डनबाट प्रकाशित गरेका थिए । जसमा शब्दावली र शब्दसूची प्रस्तुत गरिएको थियो । डेनियल राइटले सम्पादन गरेको "हिस्ट्री अफ नेपाल" (सन् १८७७) टर्नबुलको नेपाली व्याकरण र शब्दावली (सन् १८८७) लम्साल (२०५७) ले नेपाली शब्दकोशको विकासको परम्परामा महत्वपूर्ण योगदान दिएको पाइन्छ । नेपाली कोश निर्माण परम्पराको थालनी विदेशी विद्वानबाट भए पनि नेपाली एकभाषी कोशको आरम्भ मोतिराम भट्टले गरेका हुन् । मोतिराम भट्टको "उखानको बखान" (वि.सं.१९४५) चक्रपाणि चालिसेको "बगली कोश" (वि.सं.१९९८), बालचन्द्र शर्माको "नेपाली शब्दकोश" (वि.सं.२०१९) नेपाल प्रज्ञाप्रतिष्ठान बाट प्रकाशित "नेपाली बृहत शब्दकोश" (वि.सं.

२०४०), वसन्तकुमार शर्माको "नेपाली शब्द सागर" (वि.सं. २०५७) हेमाङ्गराज अधिकारी र बद्रीविशाल भट्टराईको "प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश" (वि.सं. २०६१), कोशविज्ञान र नेपाली कोश लम्साल (२०५७), का यी कोशहरूले नेपाली शब्दकोशको आधुनिक युगमा सशक्त भूमिका निर्वाह गरेका छन् ।

प्रकृतिवादी दार्शनिकहरूका आधारमा शब्द र अर्थका बीच प्राकृतिक सम्बन्ध रहन्छ । यस्तै परम्परावादीहरूले प्रकृतिवादलाई खण्डन गर्दै शब्द र अर्थको सम्बन्ध परम्परागत र संस्कृति अनुरूप रहन्छन् भनी दर्शनले शब्द र अर्थका वारेमा आ–आफ्नो तरिकाले व्याख्या गरेका छन् । (गौतम र अन्य २०६८ : ७०) ।

कुनै पनि भाषाका शब्दहरूलाई आवश्यकता अनुसार तिनको उच्चारण व्यूत्पत्ति, पदकोटी, प्रयोग र वर्णविन्यासका साथै अर्थ, व्याख्या, परिभाषा, पर्याय, प्रयोग र विपरीतार्थी आदिको जानकारी दिदै राखिएका शब्दहरूकोक्रमबद्ध सूचीलाई शब्दकोश भनिन्छ (अधिकारी र भट्टराई २०७० : ८८) ।

नेपाली भाषाको शब्दभण्डार दिनप्रतिदिन बढ्दै गएको छ । शब्दभण्डारको वृद्धिसँगै नेपाली भाषाले अन्तराष्ट्रिय भाषाहरूसँग पनि सम्पर्क बढाउदै लगेको पाइन्छ । भाषिक सम्बन्धको यस्तो विस्तारले नेपाली भाषामा धेरै नवीन्तम शब्दहरूको आगमन हुने निश्चित छ । यस्ता शब्दहरूलाई बालबालिका सामक्ष पुऱ्याई उनीहरूलाई सिक्न तत्पर गराउनु आजको शिक्षाको माग हो । यसरी हेर्दा विचार सम्प्रेषण, भाव ग्रहण र बोधको लागि भाषामा शब्दभण्डारको महत्वपूर्ण स्थान रहेको छ । व्यक्तिमा जति धेरै शब्दभण्डार क्षमता छ, त्यति नै उसमा आफ्ना विचार र धारणाहरू राख्न सहज हुन्छ । शब्दभण्डार क्षमताको अभावले अर्थ सम्प्रेषणमा बाधा पुऱ्याउँछ । शब्दभण्डार भित्र रहेका शब्दहरूलाई विभिन्न आधारमा वर्गीकरण गरिएको हुन्छ । बनोटको आधारमा, मूल र व्युत्पन्न, स्रोतका आधारमा, तत्सम, तत्भव र आगन्तुक, कार्यको आधारमा, नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियापद, नामयोगी, क्रियायोगी, संयोजक, विस्मयाधिबोधक र निपात, अर्थको आधारमा, पर्यायवाची, विपरीतार्थी, अनेकार्थी, श्रुतिसम्मभिन्नार्थी, पारिभाषिक/प्राविधिक वर्गको आधारमा विकारी र अविकारी आदि विभिन्न किसिमका शब्दहरू हुन्छन् । शब्दलाई विभिन्न विद्ववानले विभिन्न भाषाबाट परिभाषित गरेका छन् : शब्द 'शब्द' धातुमा 'अ' प्रत्यय लागि बनेको शब्द हो । जसको शाब्दिक अर्थ आवाज हुन्छ (लुइटेल, २०५३ : १९६) । एक वा एक भन्दा बढी अक्षर मिलेर बनेको भाषिक एकाई नै शब्द हो (अधिकारी र भट्टराई, २०७० : ९६५) ।

शब्दभण्डार क्षमताले व्यक्ति वा विद्यार्थीहरूमा संग्रहित भाषिक शब्दहरूलाई जनाउँदछ। शब्दभण्डार क्षमताको विकास नभएमा भाषा बुझ्न कठिन हुन्छ सामन्य भाषा प्रयोग व्यवहारका लागि आधारभूत शब्दको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ। यसका साथ साथै कुनै शब्दको कोषिय अर्थ, अविधा, व्यन्जना र लक्षणा अर्थ हुन्छ। यी सबै ज्ञानको लागि र व्यवहारमा प्रयोगमा ल्याउनको लागि शब्दभण्डार क्षमताको विकास हुन आवश्यक छ। शब्दभण्डारको विकास पाठ्यपुस्तकमा विद्यार्थीको क्षमता तह स्तर हेरी समावेश गर्नु पर्दछ। यो शोधकार्य पनि कक्षा चारको नेपाली किताबमा समाविष्ट शब्दकोषको अध्ययनसँग सम्बन्धित रहेको छ।

नेपाल सरकारले निर्देश गरेका वर्णविन्यास सम्बन्धी नियमलाई पालना गरी कक्षा ४ को नेपाली किताबमा आधारित परिवर्तित वर्णविन्यासलाई आत्मसात् गरी हुवहु लागु गर्ने प्रयास गरिएको छ। प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय सुकुना बहुमुखी क्याम्पस नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह नेपाली दोस्रो वर्षको पाठ्यांश नेपा.शि. ५९८ को आवश्यकता परिपूर्तिका लागि तयार पारिएको छ। पुस्तकालयीय विधिलाई आत्मसात् गरिएको प्रस्तुत शोधमा शब्दकोशका आधारभूत सैद्धान्तिक मान्यतालाई प्रस्तुत गर्दै कक्षा चारको नेपाली किताबमा समाविष्ट कथाहरूमा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोत, कार्य र आवृतिलाई वर्णानुक्रमको प्रविष्टिअनुरूप राखेर शब्दहरूको अध्ययनमा केन्द्रित रहेकोछ।

१.२ समस्या कथन

अनुसन्धानको विषयवस्तु नै समस्याको कथन हो। शीर्षकसँग अन्तर सम्बन्धित भएर के कुराको खोज गर्न लागिएको हो र उक्त विषय किन समस्यामूलक लागेको हो भन्ने कुरा समस्याको कथनमा समावेश गरिन्छ। जनुसुकै अनुसन्धान भित्र समस्याको कथन रहेकै हुन्छ। यहाँ कक्षा ४ को मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकभित्र समाविष्ट कथाविधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययनमा केन्द्रित रहेर शोधकार्य गरिएको छ। यसभन्दा अघि कक्षा ३ को पाठ्यपुस्तकको समग्र शब्दहरूको आवृत्ति गणना, कक्षा ५ को पाठ्यपुस्तक भित्र प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन जस्ता शीर्षकमा साथै माथिल्ला कक्षाहरूको पनि नेपाली पाठ्यपुस्तकमा आधारित रहेर अनुसन्धान भएको पाइयो। समग्र नेपाली पाठ्यपुस्तकको नभइ कक्षा चारको नेपाली पाठ्यपुस्तकका कथाहरू भित्र समाविष्ट शब्दभण्डारको अध्ययन नभएको हुनाले यो शीर्षक समस्यामूलक लागेको छ।

कथा सरल विधा अन्तर्गत पर्दछ । कथा विधाका माध्यमबाट कथात्मक अभिव्यक्ति क्षमताको विकास गराउनुका साथै चारवटै सीपको विकास गराउनु मुख्य ध्येय रहेको पाइन्छ । आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम २०६६ मा कथा विधाका माध्यमबाट भाषिक सीपमा जोड दिनुपर्ने कुरा उल्लेख गरेको पाइन्छ । पाठ्यक्रम कै आधारमा पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिका हुन्छन् । पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा वि.सं. २०६६ देखि कक्षा चारको नयाँ पाठ्यपुस्तक लागु भरिएको छ । कथा विधाको माध्यमबाट विद्यार्थीहरूमा बोध तथा अभिव्यक्ति क्षमताको विकास गराउनुका साथै भाषाका चारैवटा सीपको विकास गराउनु मूल ध्येय रहेको पाइन्छ ।

नेपाल भौगोलिक रूपले विविधता भएकाले र बहुभाषिक, बहुसाँस्कृतिक, बहुधार्मिक भएकाले एउटै पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकले सबै आवश्यकतालाई समेट्न सक्दैन । कक्षा चारको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा कथाविधा अन्तर्गत रहेका कथाहरूमा विद्यार्थीहरूको उमेर, स्तर, क्षमता अनुरूप शब्दभण्डार समावेश गरिएको छ कि छैन ? विद्यार्थीहरूका लागि प्रस्तुत शब्दभण्डारले भाषिक सीप हाँसिल गर्न सक्छ कि सक्दैन ? जस्ता समस्याको उत्तर खोज्ने कार्य आज सम्म भएको छैन ।

तसर्थ : प्रस्तुत शोधकार्य कक्षा चारको नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधा अन्तर्गतको कथाहरूमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन सम्बन्धी निम्न समस्यामा केन्द्रित रहेको छ ।

क) कक्षा चारको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएको कथा विधा अन्तर्गतका कथाहरूका शब्दहरूको पदवर्गको अवस्था कस्तो छ ?

ख) ती शब्दहरूको कार्य, स्रोत र आवृतिको अवस्था कस्तो छ ?

ग) शब्दभण्डारभित्र के कस्ता कमी कमजोरीहरू रहेका छन् र ती कमी कमजोरी हटाउन के कस्ता सुझावहरू दिन सकिन्छ ?

१.३ अध्ययनको उद्देश्यहरू

यस शोधकार्यका निम्न लिखित उद्देश्यहरू रहेकाछन् :

१) कक्षा चारको मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकका कथाविधा अन्तर्गतका कथाहरूमा प्रयुक्त शब्दहरूको गणना गर्नु,

२) कार्य र स्रोतका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण गर्नु ।

३) ती कथाहरुमा रहेका शब्दहरुको आवृति गणना गर्नु ।

४) शब्दभण्डार भित्र रहेका कमी कमजोरीहरूको पहिचान गरी सुधारका लागि आवश्यक सुझावहरू दिनु ।

प्रस्तुत शोधका अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू निम्नानुसार रहेको छ । :

१) कक्षा चारको मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकका कथाविधा अन्तर्गत कथाहरूमा प्रयुक्त शब्दहरू के कति रहेको छन् ?

२) कार्य स्रोत र आवृतिको अवस्था कस्तो कस्तो छ ?

३) शब्दभण्डार भित्र रहेका कमी कमजोरीहरूको के के छन् ?

४) शब्दभण्डार भित्र रहेका कमी कमजोरीहरूको पहिचान गरी सुधारका लागि के कस्ता सुझावहरू दिन सकिन्छ ?

१.५ अध्ययनको महत्त्व

कक्षा ४ को नेपाली कितावमा नेपाली शब्दकोशको अध्ययन भएको पाइएको छैन । हरेक अध्ययन अनुसन्धानको आ–आफ्नै महत्त्व हुन्छ । शब्दकोशका माध्यमबाट शब्दको अर्थ खुल्ले गरी वाक्यमा प्रयोग गर्न, शब्दको शुद्ध उच्चारण गर्न, शब्दको स्रोत, पर्याय तथा विपर्याय शब्दहरू थाहा पाउन, शब्दको निर्माण प्रक्रिया बुझ्न, शब्दलाई कोशीय अनुक्रममा राख्न शब्दकोशको प्रयोग गर्न पाइने हुनाले यसको उपयोगिता सम्पूर्ण प्रयोगकर्त्ताका लागि हुनेछ । विशेष गरी विद्यालयतहका लागि तयार पारिने नमुना शब्दकोशले सिकाइ प्रक्रियाका लागि बालबालिकामा सहयोग गर्न र शिक्षकलाई शब्दभण्डार वृद्धि गर्न, अभिभावक, प्रशासनलाई सम्बन्धित अनुसन्धान कार्यमा संलग्न अनुसन्धानकर्ताका लागि भाषाका सम्पूर्ण अध्येयताहरूका लागि उपयोगी र फाइदाजनक हुनेछ । त्यसैले प्रस्तुत शोधकार्य महत्वपुर्ण हुने छ ।

१.६ अध्ययनको परिसीमा

कुनै पनि शोधलाई सीमाबद्ध गरिएन भने त्यो शोधअनुसन्धानले आफ्नो गन्तव्य अल्मलिएर लक्ष्य सम्म पुग्न असफल हुन्छ त्यसैले अनुसन्धानलाई निम्नानुसार सीमाबद्ध गरिएको छ ।:

१) कक्षा चारको मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकका ६वटा कथाविधामा प्रयुक्त शब्दहरूको गणना गर्नुमा सीमित छ ।

२) कार्य ,स्रोत र आवृतिको आधारमा वर्गीकरण गर्नुमा सीमित छ ।

३) शब्दभण्डार भित्र रहेका कमी कमजोरीहरूको पहिचान गरी सुधारका लागि आवश्यक सुझावहरू दिनुमा सीमित छ ।

४) शब्दहरुको आवृति गणना गर्नुमा सीमित गरिएको छ ।

परिच्छेद : दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र अवधारणात्मक ढाँचा

२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन

शब्द नै नभए भाषाको विकास सम्भव छैन । भाषालाई सम्वृद्ध बनाउनको निम्ति शब्दभण्डार आवश्यक छ । भाषामा पोख्त हुनका लागि शब्दकै आवश्यकता पर्दछ । शब्द र भाषा एक अर्कामा अन्तर सम्बन्धित रहेको पाइन्छ । शब्दहरूको समूह नै शब्दभण्डार हो । शब्दभण्डारको क्षेत्र व्यपाक र विस्तृत रहेको पाइन्छ । विद्यालय स्तरमा पाठ्यक्रमले शब्दभण्डारलाई पयार्य, विपर्याय, श्रुतिसमभिन्नार्थक, समावेसात्मक, पारिभाषिक शब्द समेटेर शिक्षण गर्न उल्लेख गरेको पाइन्छ । यसबाट पनि के स्पष्ट हुन्छ भने शब्दभण्डार आफैमा महत्वपूर्ण र जीवन सापेक्ष विषयवस्तु रहेको पाइन्छ । समयको गतिसँगै नयाँ नयाँ शब्दहरूलाई भाषामा समावेश गराउँदै लैजानु पर्दछ । भाषा प्रयोग गर्ने प्रयोगताको विचार र वौद्धिक स्तर अनुरूपको भाषा हुनुपर्दछ । पाठ्यपुस्तकमा भाषिक व्यवहार र क्षमता अभिवृद्धि गर्नु पर्ने शब्दहरूको प्रयोग गरिएको हुनुपर्दछ ।

१९ औं शताब्दीसँगै डब्ल्यु. जे. कर्क पेट्रिकले सन् १८११ मा लण्डनबाट प्रकाशित 'नेपाल अधिराज्यको विवरण' मा शब्दवली वा शब्दसूचीकै रूपमा भएपनि नेपाली भाषाका शब्दहरू सङ्कलन र प्रकाशन गरी नेपाली कोशको ऐतिहासिक विकासको शुभारम्भ गरेको पाइन्छ । उनले ७०० शब्दहरू समावेश गरेका छन् । अर्थका लागि अङ्ग्रेजी शब्द दिएर त्यसका साथमा अन्दाजी ६०० नेपाली र नेवारी शाब्दहरूकोसूची दिएका छन् । डेनियल राइटको 'हिस्ट्री अफ नेपाल' सन् १८७० मा प्रकाशित भएको थियो । यसमा अङ्ग्रेजी अर्थका साथ नेपाली र नेवारी भाषाका २०० शब्दलाई सङग्रहित गरिएको छ । टर्नबुलको सन् १९८७ मा प्रकाशित ' नेपाली व्याकरण र शब्दावली' कृति नेपाली शब्दकोशमा युगान्तकारी रचना बन्यो । मोतिराम भट्ट नेपाली एकभाषी कोशका प्रणेता सिद्ध भएका छन् । उनको ' उखानको वखान' र जान्ने कथाको सङ्ग्रह ' अनुप्रास मञ्जरी' जस्ता अरु पनि कोशका प्रारम्भिक स्वारूपहरू देखापरेका छन् (लम्साल, २०५७) ।

त्यसपछि एकभाषी कोशका प्रारम्भिक स्वरूपमा शिखरनाथ सुवेदीको ' शिखरनाथ भाष्य' (१९५९), महावीरसिंह गड्तौलाको 'उखानको वखान' (१९६०), गंगाप्रसाद प्रधानको नेपाली उखानको पोस्तक (१९६५), जयपृथ्वीबहादुर सिंहको प्राकृत भाषाकोश (१९६८–६९) देवीदत्त पराजुलीको नेपालीकोश आदि (लम्साल) (२०५७ पृ.२०८) नेपाली एकभाषीकोशमा आधुनिकता प्रवेश गराउने चक्रपाणि चालिसेको, वगलीकोश वि.सं. १९९८ यस कोशमा ६००० शब्दहरू रहेका छन् बालचन्द्र

शर्माको, नेपाली शब्दकोश (वि.सं. २०१९) ले शब्दको अर्थ, शब्दवर्ग, स्रोत, व्यूत्पत्ति पर्यायवाची र त्यसबाट बन्ने अन्य शब्दहरू पनि दिएको छ। नेपाली वृहत् शब्दकोश (वि.सं.२०४०) मा शब्दको, स्रोत, वर्ग पर्यायवाची कतिपय शब्दको व्युत्पत्ति दिइएको छ। यस कोशले शब्दलाई प्रविष्टि र उपप्रविष्टि गरी दुई तहमा प्रस्तुत गरेको छ। यस कोशमा ६४,००० शब्दहरू रहेका छन्। वसन्तकुमार शर्माको नेपाली शब्दसागर (वि.सं.२०५७) शब्द सङ्ग्रहका रूपमा रहेको छ। जसमा १५०००० शब्दहरू रहेका छन्। नेपाली भाषामा प्रकाशित यो नै ठुलो एकभाषीकोश हो। यसमा संस्कृतका शब्दहरू समेत सङ्कलन गरिएको छ। वि.सं. २०६१ मा हेमाङ्गराज अधिकारी र बद्रीविशाल भट्टराईले तयार पारेको प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश, यस कोशमा शब्दको स्रोत, व्युत्पादन, व्याकरणिक सूचना, अर्थ र प्रयोगका सूचनालाई व्यवस्थित ढङगले प्रस्तुत गरिएको छ। यो उच्चारण सम्बन्धी सूचना दिने पहिलो कोश हो (भण्डारी र अन्य, २०६८)।

पौडेल तथा खतिवडा (२०६५) को **"नेपाली भाषा पाठ्यक्रम तथा शिक्षण पद्दति"** मा शब्दभण्डारलाई भाषा पाठ्यपुस्तकको स्तरगत उपयुक्ता र अनुपयुक्तताको मापन गर्ने प्रमुख आधार मानेको पाइन्छ। शब्दभण्डार कै आपसी संयोजन र संगतिबाट भाषा तयारी भएको हुन्छ। यस पुस्तकमा शब्दभण्डार क्षमताको विकास गर्न भाषा पाठ्यपुस्तकमा स्तर अनुसार नयाँ नयाँ शब्दहरूको थपोट र पुनरावृत्ति गर्नु पर्दछ। साथै भाषा पाठ्यपुस्तक अघिल्लो पाठभन्दा दोस्रो पाठमा ८०% शब्दहरूको आवृत्ति गरी २० प्रतिशत नयाँ शब्दहरू थपेको हुनुपर्दछ भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ।

ढकाल (२०६५) द्वारा **"भाषा पाठ्यक्रमा, पाठ्यपुस्तक तथा शिक्षण पद्दति"** पुस्तकमा प्रत्येक भाषामा वस्तु, विचार, घटना भाव र परिस्थितिलाई जनाउँने शब्दहरू हुन्छन् भनि उल्लेख गरेको पाइन्छ। यसै गरी भाषाको क्षेत्रमा सबैभन्दा सम्वृद्ध फाट शब्दभण्डार कै हुन्छ। त्यसैले आवश्यकता अनुरूप शब्द छनोट गरी पठनपाठनलाई योजनावद्ध र व्यवस्थित गर्नु गराउनु जरूरी हुन्छ भनी उल्लेख गरिएको छ। शब्दभण्डार माथिल्ला कक्षामाभन्दा प्रारम्भिक कक्षाहरूमा महत्वपूर्ण हुने साथै विद्यार्थीको भाषिक पृष्ठभूमि र स्तरको हेक्का नराखी छनोट भएका शब्द विद्यार्थीलाई अनावश्यक बोझ हुन सक्ने कुरा उल्लेख भएको छ।

२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

कुनै पनि कार्य गर्नका लागि त्यसभन्दा अगाडि भएका अध्ययन, अनुसन्धान सम्बन्धी भएका कार्यहरू बारेमा गहन रूपमा अवलोकन अध्ययन गर्न आवश्यक हुन्छ। पूर्वकार्यको अवलोकन गरेमा आफूले गर्न लागेको अध्ययनलाई अगाडि बढाउन सहयोग मिल्छ। विगतमा भएका अनुभवद्वारा नै वर्तमानमा अगाडि बढ्ने हौसला, प्रेरणा मिल्दछ। यस अध्ययनमा पनि भाषाको शब्दभण्डार सम्बन्धी भएका व्यापक खोज तथा अनुसन्धानहरूको अध्ययनबाट यस अनुसन्धानलाई तयार परिएको छ।

अधिकारी तथा शर्मा (२०५१) द्वारा **"कक्षा तीन पूरा गरेका विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमताको अध्ययन"** शीर्षकमा शोधकार्य भएको पाइन्छ। उक्त लघु अनुसन्धानको उद्देश्य कक्षा तीनको महेन्द्र माला पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका शब्दभण्डारमा विद्यार्थीको क्षमता के कस्तो छ ? पत्ता लगाउन र शब्दभण्डार विद्यार्थीहरूको बौद्धिक परिपक्वताको स्तरका दृष्टिले के कस्तो छ ? पत्ता लगाउनु थियो। उक्त अनुसन्धानमा काठमाडौँ र ललितपुर जिल्लामा २०५१ सालमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई कुल जनसङ्ख्या मानि प्रतिनिधि विद्यालयहरूबाट जम्मा ८० जना विद्यार्थीहरूलाई नमुनाका रूपमा अध्ययन अनुसन्धान गरिएको थियो। अधिकांश विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार सम्बन्धी क्षमता सन्तोषजनक रहेको तथा नेपाली मातृभाषी र गैर नेपाली मातृभाषी विद्यार्थीका बीच शब्दभण्डार सम्बन्धी भिन्नता नभएको, शब्दभण्डार त्यति सन्तोषजनक नभएको, उत्पादनात्मक शब्दभण्डार क्षमता भने राम्रो भएको, लिङ्गगत हिसाबले पनि शब्दभण्डार क्षमता समान रहेको निष्कर्ष निकालिएको पाइन्छ।

गिरी (२०५४) द्वारा **"स्तर अनुरूपताको दृष्टिले मेरो नेपाली किताब कक्षा चारमा शब्दभण्डारको विश्लेषण"** शीर्षकमा अध्ययन भएको देखिन्छ। उक्त अध्ययनले नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त शब्दलाई आफ्नो अध्ययनको दृष्टिले समानुपातिक रूपमा बढी गरिएको, लामा-लामा पाठहरू भएकाले व्यवहारिक नभएको, कठिन शब्दहरूको बाहुल्य रहेको र पहिचानात्मक शब्द स्तर भन्दा माथि भएको तथ्य निकालिएको पाइन्छ।

ज्ञवाली (२०६२) द्वारा **"कक्षा सातको हाम्रो नेपाली किताबमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको विश्लेषण",** शीर्षकमा शोधकार्य भएको पाइन्छ। कक्षा सात हाम्रो नेपाली किताबमा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोत र वर्ग पहिचान गर्नु, पाठ्यपुस्तकमा समानिष्ट पाठहरूमा प्रयुक्त शब्दहरूको आवृति गणना गर्नु, शब्दहरूको वर्गगत र स्रोतगत वितरण स्थिति देखाउनु साथै उक्त अध्ययनका शीर्षक र सुझावहरू दिनु जस्ता उद्देश्यमा केन्द्रित रहेर शोधकार्य गरेको देखिन्छ। पाठ्यपुस्तकमा

सङ्कलित पाठमा प्रयुक्त शब्दहरूको वर्ग, स्रोत, वितरण तथा आवृति गणना विधि अपानाइएको पाइन्छ । कक्षा सातको हाम्रो नेपाली किताबमा जम्मा २३ पाठ रहेको, २३ पाठमा प्रयुक्त शब्द सङ्ख्या जम्मा २३५६ रहेका, संस्कृत स्रोतका ११२२ शब्दहरू त्यस्तै तत्भव स्रोतका ९४४, अरबी स्रोतका १०१, फारसी स्रोतका ९६, अङ्ग्रेजी स्रोतका ४५, अनुकरणात्मक शब्द ३५, मुलरूपका ५, नेवारी स्रोतका २, प्रोर्तुगाली र चिनियाँ स्रोतका १/१ शब्दहरू रहेको निष्कर्ष निकालिएको पाइन्छ । सबैभन्दा बढी नाम शब्दहरू आवृति भएको जुन चाहिँ एकपटक देखि ७९ पटक सम्म आवृति भएको निष्कर्ष रहेको देखिन्छ । शब्दहरूको आवृति भएको निष्कर्ष रहेको देखिन्छ । शब्दहरूको आवृति कमसन्तुलित नभएको, कुनै शब्द धेरै पटक र कुनै एक पटक मात्र पनि आवृति नभएको अवस्थालाई छनोटका दृष्टिकोणले उपयुक्त मान्न नसकिएको निष्कर्ष निकालिएको पाइन्छ ।

दुवाडी (२०६२) द्वारा **"कक्षा नौ को नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन"** शिक्षणमा भएको पाइन्छ । कक्षा नौ को नेपाली पाठ्यपुस्तक भित्र रहेका कथा विधाका शब्दभण्डारगत स्थितिको आकलन गर्नु, शब्दभण्डारलाई स्रोत, वर्ग, वनोट र आवृत्तिका दृष्टिले विश्लेषण तथा वर्गीकरण गर्नु, आवृत्ति निधारण गर्नु शब्दभण्डार सम्बन्धि कमी कमजोर औल्याइ सुझावका दिनु, उक्त अध्ययनको उद्देश्य रहेको पाइयो । पुस्तकालयीय विधि र विश्लेषण विधि अपनाई उक्त शोध गरिएको देखिन्छ । सर्वनाम, विशेषण र अव्ययको दृष्टिले कक्षा नौ को तीन वटै कथा एकै ठाउँमा शब्दभण्डार उपयुक्त पाइन्छ । बढी हिन्दि, आगन्तुक र हिन्दि मिश्रीत नेपाली भाषाको प्रयोग बढी रहनु, समास, सन्धि, द्वित्वद्वारा निर्मित शब्दहरू रहेको संरचनात्मक दृष्टिले उपयुक्त मानिएको पाइयो भने कठिन अर्थका शब्दहरूलाई बढी जोड दिई आवृत्ति गर्ने ठाउँमा नगरेको देखिन्छ ।

निरौला (२०६७) द्वारा **"कक्षा पाँचको मेरो नेपाली किताबमा प्रयुक्त शब्दहरूको आवृति गणना"** शीर्षकमा अध्ययन भएको पाइन्छ । कक्षा पाँचको मेरो नेपाली किताबमा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोत र वर्ग पहिल्याउने, शब्दहरूको आवृति गणना गर्ने, शब्दहरूको वितरणको स्थिति देखाउने तथा आवृति गणनाका आधारमा पाठमा प्रयुक्त शब्दहरूको उपयुक्तता तथा अनुपयुक्तता बारे सुझाव पेश गर्ने जस्ता उद्देश्यहरू राखी उक्त अध्ययन गरेको पाइयो । आवृत्ति गणना विधि अपनाइ शोध कार्य गरेको पाइयो । कक्षा पाँचको मेरो नेपाली किताबका समग्र पाठहरूको शब्दहरूको सङ्ख्य १६७७ रहेकोमा तत्सम स्रोत अन्तर्गतका ५९५ वटा, तत्भव स्रोतका ८९८ वटा, आगन्तुक स्रोतका १५८ र अनुकरणात्मक शब्दहरू २६ रहेको निष्कर्ष निकालिएको पाइन्छ । कतिपय शब्दहरू शिक्षणीय दृष्टिले कठिन भएको निष्कर्ष निकालिएको पाइन्छ । दैनिक व्यवहारमा प्रयोग हुने

शब्दहरूलाई भाषा पाठ्यपुस्तकमा समावेश गर्दा ध्यान पुर्याउनु पर्ने सुझाव समेत पेश गरेको पाइन्छ ।

पौड्ेल (२०७०) द्वारा **"कक्षा ६ को हाम्रो नेपाली किताब"** मा आधारित नमुना नेपाली शब्दकोश शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको छ । विद्यालय तह अन्तर्गत नेपाली भाषामा लेखिएका शब्दहरूको अवस्था पत्ता लगाउन, शब्दकोशको उपयोगिताको पहिचान गर्न र कक्षा ६ का बालबालिकाको स्तर सुहाउँदो एउटा नमुना शब्दकोश निर्माण गर्न उद्देश्यहरू पुरा गर्न पुस्तकालयीय अध्ययन विधि प्रयोग गरिएको छ । उक्त शोधमा शब्दकोश निर्माणका लागि वर्णविन्यासमा एकरूपता, सरलता अपनाउनु पर्ने, लोप हुन लागेका नेपाली शब्दहरू सङ्कलन गरी कोशमा स्थान दिनु पर्ने, नेपालीका विभिन्न भाषिका र उपभाषिकामा प्रचलित शब्दहरूलाई कोशमा उचित स्थान दिनु पर्ने लगायतका सुझावहरू दिइएको छ । प्रस्तुत शोधकार्य अन्तर्गत कक्षा ६ का बालबालिकाहरूका लागि उपयुक्त हुने शब्दकोश निर्माण गरिएको छ । यो यस शोधकार्यको महत्वपूर्ण उपलब्धि हो तर यस नमुना शब्दकोशमा कक्षा ४ का विद्यार्थीहरूका लागि आवश्यक पर्ने शब्दकोश बारे कहीँ कतै चर्चा छैन कक्षा ४ र कक्षा ६ का विद्यार्थी स्तर एउटै नहुने भएकाले कक्षा ४ का सन्दर्भमा यो शोध अध्ययन उपयोगी हुने देखिदैन ।

खवास (२०७१) द्वारा **"कक्षा १ देखि ५ सम्मको मेरो नेपाली किताबमा रहेका कविता विधामा प्रयुक्त शब्दहरूको अध्ययन"** शीर्षकमा अध्ययन गरेकी छिन् । कक्षा १ देखि ५ सम्मको मेरो नेपाली किताबमा समाविष्ट शब्दहरूको पहिचान गरी तिनीहरू स्रोत, पदवर्ग, आवृत्ति पत्ता लगाई ती शब्दहरू विद्यार्थीको शैक्षिक र मनोवैज्ञानिक स्तर अनुरूप भए नभएको पत्ता लगाउनु मुख्य उद्देश्य राखिएको छ । मूलतः पुस्तकालयीय विधिलाई आधार बनाएर देखिएपनि अन्य दृष्टिकोणबाट कविता विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डार बालबालिकाको बालबोलि अनुरूप नै भएकाले शैक्षिक र मनोवैज्ञानिक दृष्टिले स्तरानुरूप रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

दाहाल (२०७२) द्वारा **"कक्षा ५ को मेरो नेपाली किताब"** मा आधारित नमुना बाल नमुना शब्दकोश शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको छ । कक्षा ५ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा आधारित नमुना शब्दकोश निर्माण गर्नु, प्रा.वि. तह वा कक्षा ५ का बालबालिकाहरूको स्तर अनुरूपको बालनमुना शब्दकोश निर्माण गर्नु, शब्दकोश निर्माणका क्रममा तिनका उच्चारण, व्युत्पति, स्रोत, पर्याय, विपर्याय र प्रयोग देखाउनु यस प्रकारका नमुना बालशब्दकोश शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापका लागि प्रभावकारी बनाउन यस शोधको उद्देश्य रहेको छ । यस शोधकार्यलाई पूर्णता दिनकालागि गुणात्मक ढाँचा, पुस्तकालय विधिको प्रयोग गरिएको छ । यस अध्ययनको प्रस्तुति भने वर्णनात्मक तथा

विवरणात्मक रूपमा निर्देशित रहेको छ । उक्त शब्दकोश निर्माणका लागि वर्णविन्यासमा देखिएको अन्योलको अवस्था अन्त्य गरी एकरूपता कायम गर्नु पर्ने देखिन्छ । लक्षित वर्गको स्पष्ट पहिचान गरी उमेर, स्तर, क्षमता तथा अभिरुचिका आधारमा शब्दकोश तयार गर्नु उपयुक्त हुन्छ । शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई प्रभावकारी बनाउन कक्षा, स्तर, अनुसारका शब्दकोश निर्माण गर्नु पर्ने देखिन्छ । नेपाल बहुभाषिक मुलुक सवै भाषाका कोशहरूको निमार्ण गर्नु पर्ने, भाषा शिक्षक, भाषाविद्ध शिक्षा मनोविज्ञानका विशेषज्ञ मिलेर समय सापेक्ष मानक शब्दकोश निर्माण गर्नु पर्ने जस्ता कार्यहरू देखिन्छन् ।

गौतम (२०७२) द्वारा **"कक्षा ७ को हाम्रो नेपाली किताब"** मा आधारित नमुना नेपाली शब्दकोश शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको छ । विद्यालय तह अन्तर्गत नेपाली भाषामा लेखिएका शब्दहरूको अवस्था पत्ता लगाउन, शब्दकोशको उपयोगिता पहिचान गर्न, विद्यार्थीहरूको शब्द भण्डार क्षमता पत्ता लगाउन, र कक्षा ७ का बालबालिकाहरूको एउटा नमुना शब्दकोश निर्माण गर्नु यस शोधको उद्देश्य रहेको छ । यस शोधमा सुविधाजनक नमुना छनौट विधि प्रयोग गरिएको छ । पुस्तकालय विधिका माध्यमबाट कक्षा ४ को नेपाली शब्दकोश र शोधपत्रको माध्यमबाट छलफल निर्देशिकाका आधारमा शब्दहरू सम्बन्धी सूचना सङ्कलन गरिएको छ । उक्त शोधमा लोप हुन लागेका नेपाली शब्दहरू सङ्कलन गरी कोशमा स्थान दिनु पर्ने, शब्दकोश निर्माणका लागि वर्ण विन्यासमा एकरूपता, सरलता अपनाउनु पर्ने, नेपालीका विभिन्न भाषिका र उपभाषिकामा प्रचलित शब्दहरूलाई कोशमा उचित स्थान दिनु पर्ने लगायतका सुझावहरू रहेका छन् । प्रस्तुत शोधकार्य अन्तर्गत कक्षा ७ का बालबालिकाहरूका लागि उपयुक्त हुने शब्दकोश निर्माण गरिएको छ । यो यस शोधकार्यको महत्वपूर्ण उपलब्धि हो । तर यस नमुना शब्दकोशमा कक्षा ४ का विद्यार्थीहरूका लागि आवश्यक पर्ने शब्दकोश बारे कहीँ कतै चर्चा छैन । कक्षा ४ र कक्षा ७ का विद्यार्थीको स्तर एउटै नहुने भएकाले कक्षा ४ का सन्दर्भमा यो शोध अध्ययन उपयोगी देखिदैन ।

पराजुली (२०७२) द्वारा **"कक्षा ६ को परीमार्जित नेपाली पाठ्यपुस्तक(२०७०) मा समाविष्ट कथाहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन"** शीर्षकमा अध्ययन गरिएको छ । उक्त अध्ययनको मुख्य उद्देश्य पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरू विद्यार्थीको उमेर, स्तर र क्षमता अनुसार भए नभएको विश्लेषण गर्नु, पाँठसँग अभ्यासको उपयुक्तता पहिचान गर्नु, सुधारका लागि उपयुक्त सुझाव दिनु रहेको छ । मुलतः पुस्तकालयीय विधिलाई आधार बनाएर अध्ययन गरिएको छ । पाठ्यपुस्तकमा राखिएका सम्पूर्ण कथाहरूको अध्ययन गर्दा पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेको उद्देश्य प्राप्तिमा सहयोग पुग्ने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

अर्याल (२०७२) द्वारा **"कक्षा ४ र ५ को मेरो नेपाली किताबको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन"** शीर्षकमा अध्ययन गरेकी छन् । उक्त अध्ययनमा शब्दहरूको स्रोत, वर्ग, बनोट प्रक्रिया र आवृत्तिका आधारमा वर्गीकरण गर्ने उद्देश्यमा केन्द्रित रहेको छ । प्रस्तुत अध्ययन मूलतः पुस्तकालयीय विधिमा आधारित रहेको छ । स्तरगत हिसावले कक्षा ४ र ५ को कथा विधमा प्रयुक्त शब्दहरू स्तर अनुरूप नै मान्न सकिने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

काफ्ले(२०७३) द्वारा **"कक्षा १०को नेपाली किताब २०७१ का कथा र निवन्ध विधामा आधारित तत्सम शब्दहरूको नमुना नेपाली शब्दकोश"** शीर्षकमा शोधकार्य गरेका छन् । नमुना कोशमा ४०० शब्दहरू प्रविष्ट गर्ने काम भएको छ । यस अध्यनको मुख्य उद्देश्य कक्षा १० का विद्यार्थीहरूका लागि उपयोगी शब्दकोश निर्माण गर्नु, सिकाइ प्रक्रियामा शब्दकोशलाई उपयोगी बनाउनु र विद्यार्थीको स्तर क्षमता अनुसार शब्दकोश निर्माण गर्नु रहेको छ । कुनै खास तहका लागि पाठ्यपुस्तकमा आधारित भएर शब्दकोश निर्माण निर्माण गर्दा निर्माताले व्यवहार उपयोगी शब्दहरू सम्बन्धित कक्षा वा तहका निद्यार्थीहरूले अधिकतम प्रयोग गर्ने शब्द र वाक्यको छनोट गर्नु पर्ने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

शब्दभण्डार सम्बन्धी अध्ययन प्राचीन समयदेखि नै भएको पाइन्छ । नेपाली भाषाको शब्दभण्डार सम्बन्धी अध्ययन पूर्वाद्ध समयमा केही कम अध्ययन अनुसन्धान भए पनि उत्तरार्द्ध समयमा निकै अध्ययन अनुसन्धान भएका छन् । यदपी शब्दभण्डार दिनप्रतिदिन बढ्ने र यसको क्षेत्र विस्तार हुनेहुनाले यी अध्ययन अनुसन्धानले मात्र शब्दभण्डार सम्बन्धी अध्ययन र क्षमता अभिवृद्धिमा पूर्णता ल्याउन सक्दैन । यी अध्ययनहरूमा कुनैले एक पक्षलाई, कुनै शब्दको स्रोत, वर्ग, छनोट प्रक्रिया आदि उद्देश्यमा केन्द्रित भएर रहेका छन् । प्रायः अनुसन्धानहरू मा.वि. तहका पाठ्यपुस्तकमा आधारित छन् । मा.वि. तहको शब्दभण्डारको अध्ययन र तल्ला कक्षाको परिवर्तित पाठ्यपुस्तक अन्तर्गत समाविष्ट शब्दको अध्ययन हालसम्म नभएकाले प्रस्तुत शोधकार्य कक्षा चारको नेपाली किताबमा समाविष्ट शब्दकोषको अध्ययनमा केन्द्रित रहेनेछ ।

२.३ अध्ययनका लागि पुनरावलोकनको उपदेयता

माथि उल्लेख गरिएका सम्बन्धित साहित्य र सैद्धान्तिक साहित्यले समस्यालाई राम्ररी बुझ्न, शीर्षक चयन गर्न, विषयवस्तुको गहिरो ज्ञान हासिल गर्न, अनुसन्धानलाई उपलब्धिमूलक बैध र विश्वसनीय बनाउन अनुसन्धानको उद्देश्य निर्धारण गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ । यस्तै गरी शब्दकोश

स्रोत, कार्य र व्युत्पत्ति शब्दहरूलाई वर्णानुक्रम अनुसार प्रस्तुत गर्न सैद्धान्तिक धारणा र ऐतिहासिक विकासक्रमका बारेमा जानकारी प्राप्त गर्न सहयोग पुऱ्याउएको छ ।

२.४ सैद्धान्तिक/अवधारणात्मक ढाँचा

प्रस्तुत अध्ययनको अवधारणात्मक ढाँचा शब्दकोशमा शब्दहरूको सङ्कलन गरी अर्थ, उच्चारण, स्रोत, शब्दवर्ग, पर्याय विपर्याय व्युत्पादन उदाहरण आदिलाई वर्णानुक्रम अनुसार प्रस्तुत गरिन्छ । कक्षा ४ को कथाहरुमा समाविष्ट शब्दभण्डारको अध्ययन शोधशीर्षक रहेको छ । एक वा एक भन्दा बढी रूपबाट बनेको अर्थयुक्त भाषिक एकाइ शब्द हो भने यिनै शब्दहरूको ढुकुटी शब्दभण्डार हो । यस अध्ययनको अवधारणात्मक ढाँचा यस प्रकार रहेको छ :

अवधारणात्मक ढाँचा

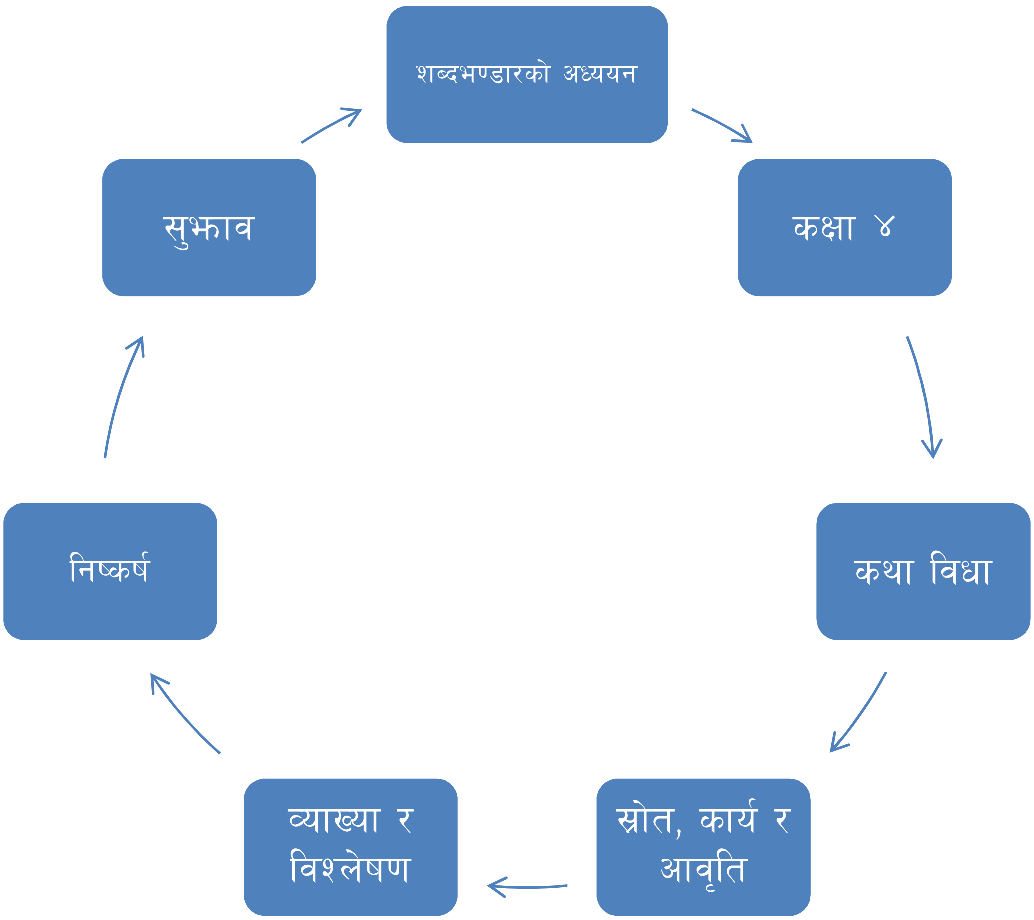

माथिको सैद्धान्तिक ढाँचाका आधारमा कक्षा ४ को मेरो नेपाली किताबको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययनमा स्रोत, कार्य, आवृत्तिका आधारमा अध्ययन गरी नतिजाको व्याख्या र विश्लेषण गर्दै यस अध्ययनमा शब्दलाई परिचय र शब्दको वर्गीकरणका आधारमा प्रस्ट पार्ने, स्रोतका आधारमा शब्दलाई मौलिक र आगन्तुक गरी दुई किसिमबाट वर्गीकरण गर्ने, मौलिक शब्द अन्तर्गत तत्सम र तद्भव गरी जम्मा २ प्रकारको अध्ययन गरीएको छ। कक्षा ४ को नेपाली किताबमा समाविष्ट कथाहरूमा प्रयुक्त शब्दहरू छनोटगरी शब्दको अर्थ स्रोत, पर्याय, विपर्याय, उच्चारण, शब्दवर्ग र वाक्यमा प्रयोग सम्बन्धी सुचना प्रयोग गरिएको छ। वर्णविन्यासका क्षेत्रमा भएका परिवर्तनलाई आत्मसात् गर्दै शब्द र अर्थलाई वर्णानुक्रम अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ।

परिच्छेद–तीन

अध्ययनको विधि र प्रक्रिया

३.१ अध्ययनको ढाँचा र विधि

शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा विभिन्न विधिको प्रयोग गरिन्छ तर सबै प्रकारका अध्ययन विधिहरूको प्रयोग सम्भव हुदैन त्यसैले यस शोधको प्रस्तुति वर्णनात्मक र विवरणात्मक किसिमको रहेको छ। नमुना शब्दकोशका लागि शब्द सङ्कलन गर्दा पुस्तकालय विधि अपनाइएको छ कक्षा ४ को पाठ्यपुस्तकबाट यादृच्छिक नमुना छनोट विधिका आधारमा शब्द चयन गरिने छ। अध्ययन विधिका आधारमा शब्द चयन गरिएको छ। अध्ययन मिश्रित प्रकृतिको रहनेछ यस शोधका लागि नेपाली भाषामा लेखिएका शब्दकोश र शोधपत्रको मद्दत लिइएको छ।

३.२ जनसङ्ख्या नमुना र छनौट रणनीति

यस अध्ययन अनुसन्धानलाई पूर्णता दिन कक्षा ४ को नेपाली किताबमा रहेका कथाहरूमा समाविष्ट शब्द छनोट गरी ती शब्दहरूलाई स्रोत, कार्य र आवृतिलाई प्रस्तुत गरिएकोछ। यो शोध कार्यमा सुविधाजनक नमुना छनौट विधि प्रयोग गरिएकोछ।

३.३ अध्ययनको क्षेत्र

कुनै पनि अध्ययन अनुसन्धानलाई सफल र प्रभावकारी बनाउनका लागि अध्ययनको क्षेत्र आवश्यक पर्दछ। यस शोधपत्रको अध्ययनको विषयवस्तुको क्षेत्र कक्षा ४ को नेपाली कितावमा आधारित रहेकोछ। उक्त पाठ्यपुस्तक लागु भएका सम्पूर्ण विद्यालयहरू भौगोलिक क्षेत्रमा रहेका छन्। शब्दकोश वर्गीकरणका आधारहरू, भाषासङ्ख्याको आधार, स्वरूपको आधार, समयका आधारमा प्रविष्टि अनुक्रमको आधारमा प्रयोजनका आधारमा प्रयोत्ताका आधारमा प्रविष्टि क्षेत्रको आधार रहेको छ।

३.४ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन र तरिका

पुस्तकालय विधिका माध्यमबाट कक्षा ४ को नेपाली शब्दकोश र शोधपत्रको माध्यमबाट छलफल निर्देशिकाका आधारमा शब्दहरू सम्बन्धी सूचना सङ्कलन गरिएको छ।

४.५ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया

यस शोध शीर्षकमा तथ्याङ्कहरू सङ्कलन गर्दा कक्षा ४ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा रहेका कथाहरूमा समाविष्ट शब्दहरू छनोट गरी नेपाली भाषाका लिखित शब्दकोश र शोधपत्रबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ ।

३.६ तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण प्रक्रिया

शोत्रपत्र तयार गर्ने क्रममा विविध क्षेत्रबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । यो अनुसन्धान वर्णानात्मक र विवरणात्मक ढाँचामा रहेको छ । यस अध्यायमा कक्षा चारको मेरो नेपाली किताबको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दहरूको व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । कथामा प्रयुक्त शब्दहरूलाई कार्य वा पदवर्गका आधारमा, स्रोतका आधारमा र आवृत्ति गणनाका आधारमा देखाइएको छ ।

परिच्छेद चार : नतिजाको व्याख्या एवम् विश्लेषण

यो अध्ययन कक्षा चारको मेरो नेपाली किताबको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दहरूलाई कार्य वा पदवर्ग र स्रोतका आधारमा वर्गीकरण गरी आवृत्ति गणना तथ्याङक को संकलन र प्रस्तुतीको विश्लेषणसँग सरोकार राख्दछ । यसको तालिकिकरण अध्ययनको आवश्यकता अनुसार क्रमवद्ध तरिकाले प्रस्तुत गरिएको छ । संकलित शब्दहरु विश्लेषण टेवल आदीको माध्यमबाट सरल तरिकाले प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरिएको छ।

४.१ कक्षा चारको मेरो नेपाली किताबको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दहरूलाई कार्य वा पदवर्ग र स्रोतका आधारमा वर्गीकरण गरी आवृत्ति गणना

कक्षा चारको मेरो नेपाली किताबमा जम्मा ६ ओटा कथाहरूमा प्रयुक्त नाम शब्दहरू ३६३ रहेको पाइन्छ । त्यसैगरी सर्वनाम शब्दहरू ८४, विशेषण शब्दहरू ११४, क्रियापद शब्दहरू ३२८, क्रियाविशेषण शब्दहरू ९९, नामयोगी शब्दहरू ३३, संयोजक शब्दहरू ३४, विस्मयादीबोधक शब्दहरू १० र निपात शब्दहरू २५ रहेको पाइन्छ । पदवर्गका आधारमा ६ ओटा कथाहरूमा प्रयुक्त शब्दहरू जम्मा १,०८८ रहेको पाइयो । सबैभन्दा बढी नाम शब्दहरू साथै सबैभन्दा कम विस्मयादीबोधक शब्दहरू रहेको पाइयो ।

त्यसैगरी स्रोतका आधारमा हेर्दा तत्सम् शब्द १६४, तद्भव शब्द ५४३ र आगन्तुक शब्द ६५ समावेश भएको पाइयो । सबैभन्दा बढी तद्भव शब्द र सबैभन्दा कम आगन्तुक शब्दहरू रहेको पाइयो । स्रोतका आधारमा ६ ओटा कथाहरूमा प्रयुक्त शब्दहरू जम्मा ७७२ रहेको पाइयो । ६ ओटा कथामा सबैभन्दा बढी दोहोरिएको शब्द क्रियापद रहेको पाइयो । त्यसमा पनि प्रायः सबै कथाहरूमा 'गर्नु' क्रियापद समावेश भएको पाइन्छ । निपात अन्तगत 'त' को प्रयोग सबै कथामा पाइन्छ साथै तत्सम् शब्द 'दिन' को पनि सबै कथामा आवृत्ति भएको पाइन्छ । आवृत्ति गणनालाई प्रत्येक पाठको शब्दहरूको वर्गीकरण पश्चात राखिएको छ ।

४.१.१ कार्य वा पदवर्गका आधारमा 'धनको घमण्ड' कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको अध्ययन

धनको घमण्ड कथामा नाम शब्दहरू ४८, सर्वनाम शब्दहरू १०, विशेषण शब्दहरू १९, क्रियापद शब्दहरू ६१, क्रियाविशेषण शब्दहरू २०, नामयोगी शब्दहरू ४, संयोजक शब्दहरू ४, विस्मयादीबोधक शब्द १ र निपात शब्दहरू ३ रहेका छन् । सबैभन्दा बढी 'कुबेर' नाम शब्द आवृत्ति भएको पाइन्छ जुन २० पटकसम्म आवृत्ति भएको छ ।

क) धनको घमन्ड कथामा प्रयुक्त नाम शब्दहरू

अन्नपात, अपमान, आमा, आयोजना, कृषि, कुबेर, कुरा, कैलाश, खाँचो, खोजी गणेश, गाँस, घमण्ड, चुप, जना, ज्यान, ठाँउ, डर, तरकारी, थाहा, थोक, दालचामल, दुर्वासा, देउता, देवीदेउता, दौडादौड, धन, निम्तो, पेट, पर्दा, प्रकार, प्रतिज्ञा, प्रभु, बेर, भण्डार, भान्सा, भीमसेन, भुँडी, भोक, भोज, मद्दत, मान, मान्छे, मौका, शङ्कर, सम्पत्ति, सम्मान, हंस ।

ख) धनको घमण्ड कथामा प्रयुक्त सर्वनाम शब्दहरू

उन, उनी, के, तिमी, तिम्रो, त्यही, म, मैले, यिन, यो ।

ग) धनको घमण्ड कथामा प्रयुक्त विशेषण शब्दहरू

अरू, आफ्ना, एकै ,काँचै, जति, ज्यादै, ठूलो, ढिलो, तयार, त्यत्रो, धनी, धेरै, बडो, बलवान्, भन्ने, मेरो, रिसाहा, विभिन्न, सबै ।

घ) धनको घमण्ड कथामा प्रयुक्त क्रियापद शब्दहरू

अत्तिएका, कुर्लन, खान, खुवाउनु, गर्जनु, गर्नु, गुहार्नु, चढ्दै, चढे, चाहियो, छ, छोड्यो, छौ, जाऊ, जोड्दै, झिक्नु, डाक्यौ, तोड्नु, थप्दाथप्दा, थाल्नु, थिए, थियो दिएर, दिएनन्, देख्नु, नगर्न, नपकाएको, नभएको नलेखेट, पकाउँदापकाउँदै, पठाए, परे, पर्खनु, पाइनु, पार्नु, पुगे, फर्के, बचाउनु, बिराएँ, भए, भनी, भन्दै, भयो, भरिएको, भाग्नु, मगाउँछु, माग्नु, राख्या, रिसाउनु, लेखेट्नु, लाग्नु, ल्याऊ, सकियो, सम्झाउनु, सिद्धियो, सुन्नु, सोध्नु, हल्लाउँदै, हुन्छ, होइन ।

ङ) धनको घमण्ड कथामा प्रयुक्त क्रियाविशेषण शब्दहरू

अगाडि, अझ, अझै, आफै, एकछिन, कसरी, कहाँ, कहिलेकाहीँ, किन, झन्, दङ्ग, त्यहाँ, त्यहीँ, पछिपछि, बाहिर, बित्था, बिस्तारै, भन्न, यता, यसरी ।

च) धनको घण्मड कथामा प्रयुक्त नामयोगी शब्दहरू

उता, बारे, भित्र, साथ ।

छ) धनको घमण्ड कथामा प्रयुक्त संयोजक शब्दहरू

अब, तैपनि, भने, र ।

ज) धनको घण्डम कथामा प्रयुक्त विस्मयादीबोधक शब्दहरू

हुँ

झ) धनको घमण्ड कथामा प्रयुक्त निपात शब्दहरू

खोइ, पो, मात्र ।

४.१.२ स्रोतका आधारमा धनको घमण्ड कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको अध्ययन

'धनको घमण्ड' कथामा तत्सम् शब्दहरू २२, तद्भव शब्दहरू ६२ र आगन्तुक शब्दहरू १० रहेका छन् । यस कथामा तत्सम् र आगन्तुक शब्दहरूभन्दा तद्भव शब्दहरूको बढी आवृत्ति भएको पाइन्छ । आगन्तुक शब्दलाई आगन्तुक शब्द मात्र नभनी स्रोत पनि खुलाइएको छ ।

क) धनको घमण्ड कथामा प्रयुक्त तत्सम् शब्दहरू

ऋषि, एकदिन, कुबेर, कैलाश, गणेश, दुर्वासा, धन, धनी, प्रकार, प्रतित्रा, प्रभु, बलवान्, भीमसेन, भोज, मात्र, मान, मेरो, विभिन्न, शङ्कर, सम्पत्ति, सम्मान, हंस ।

ख) धनको घमण्ड कथामा प्रयुक्त तद्भव शब्दहरू

अगाडि, अघिअधि, अझ, अन्नपात, अपमान, अब, अरू, आफू, आफैं, आफ्नो, आमा, आयोजना, उता, उनी, एकछिन, एकै, कसरी, कहाँ, कहिलेकाहीँ, काँचै, किन, कुरा, के, खाँचो, खानेकुरा, खोइ, खोजी, घमण्ड, चुप, जति, जना, झन्, ठाँठबाँट, ठाउँ, ठूलो, डर, ढिलो, देवीदेउता, निम्तो, पनि, पो, बडो, भण्डार, भने, भान्सा, भित्र, भोक, म, मान्छे, मेरो, मैले, यता, यसरी, मिन, यो र , रित्तो, सबै, साथ, हात, हुँ ।

ग) धनको घमण्ड कथामा प्रयुक्त आगन्तुक शब्दहरू

ज्यादै (अ.)

ज्यान (सं.)

तयार (अ.)

तरकारी (फा.)

थोक (प्रा.)

दङ्ग (फा.)

पर्दा (फा.)

बारे (फा.)

मद्दत (अ.)

मौका

तालिका १

धनको घमण्ड कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको आवृत्ति स्थिति

शब्द	आवृत्ति	शब्द	आवृत्ति
अगाडि		आत्तिएका	
अघिअघि		आफू	
अझ	१	आफैँ	
अझै		आफ्नो	१
अन्नपात	१	आमा	
अपमान		आयोजना	
अब	२	उता	
अरू		उनी	४
ऋषि		घमन्ड	६
एकछिन	२	चढ्दै	
एकदिन		चढे	
एकै	१	चुप	
कसरी		चाहियो	
कहाँ		छ	३
कहिलेकाहीँ		छोड्यो	
काँचै		छौँ	
किन	३	जति	
कुबेर	२०	जना	

कुरा		जाउ	
कुर्लन		जोड्दै	
के		ज्यादै	
कैलाश		ज्यान	
खाँचो		झन्	
खानु	६	झिक्नु	
खान्छु		ठाँटबाँट	
खानेकुरा	९	ठूलो	१
खुवाउन	२	ठाउँ	
खोइ		डर	२
गणेश	१५	डाक्यौ	
गर्जनु		ढिलो	
गर्नु	९	त	७
गाँस		तयार	
गुहार्नु		तिमी	३
तिम्रो		धेरै	१
तैपनि		नगर्ने	
तोड्नु		नपाएको	
त्यत्रो		नभए	१
त्यहाँ		नलखेट	
त्यही		निम्तो	
त्यहीँ		पकाउँदापकाउँदै	
थप्दाथप्दा		पछि	३
थाहा		पछिपछि	
थाल्नु	७	पठाए	
थिए	५	पनि	१०
थियो	१	परे	

थोक		पर्खनु	२
दङ्ग		पर्दा	
दालचामल		पाइनु	
दिए		पेट	५
दिएनन्		प्रकार	
दुर्वासा		प्रतिज्ञा	
देउता		प्रभु	
देखि		फर्के	
देख्नु	३	बडो	
देवीदेउता		बचाउनु	
दौडादौड	१	बलवान्	
धन		बारे	
धनी	३	बाहिर	
बित्था		मेरो	१
बिन्ती		मैले	१
बिराएँ		मौका	
बेर		यता	
भए		यसरी	
भण्डार	५	यिन	
भन्दै	५	यो	
भने	६	र	१
भन्न		राख्या	
भयो	३	रित्तो	१
भरिएको		रिसाउनु	
भाग्नु	२	रिसाहा	
भान्सा	३	लखेट्नु	४
भित्र	२	लाग्नु	१

भीमसेन		ल्याऊ	५
भुँडी		विभिन्न	
भोक		शङ्कर	४
भोज	२	सकियो	२
म	५	सबै	९
मगाउँछु		सम्झाउनु	
मद्दत		सम्पत्ति	
माग्नु	२	सम्मान	
मात्र		साथ	
मान		सिद्धयो	१
मान्छे		सुन्नु	
सोध्नु			
हंस			
हल्लाउँदै			
हात			
हुँ			
हुन्छ			

स्रोत : पुस्तकालयीय अध्ययन विधि

४.१.३ कार्य वा पदवर्गका आधारमा 'नीमको पात' कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको अध्ययन

'नीमको पात' कथामा नाम शब्दहरू ५४, सर्वनाम शब्दह ९, विशेषण शब्दहरू २१, क्रियापद शब्दहरू ४५, क्रियाविशेषण शब्दहरू १३, नामयोगी शब्दहरू ६, संयोजक शब्दहरू ८, विस्मयादीबोधक शब्दहरू १ र निपात शब्दहरू ५ रहेका छन् । सबैभन्दा बढी नाम शब्द 'राजकुमार' आवृत्ति भएको पाइन्छ भने विस्मायादीबोधक शब्दहरू एउटा हुँ को मात्र समावेश भएको पाइन्छ ।

क) नीमको पात कथामा प्रयुक्त नाम शब्दहरू

अपमान, आज्ञाकारी, आदेश, उत्तर, उपद्रव, उपाय, कथा, कान, काम, कारण, कुरा, खुसी, चालचलन, चाला, चिन्ता, जनता, छाँगा, छाँट, थाहा, दरबार, दुर्व्यवहार, नियन्त्रण, नीम, पछुतो, परिणाम, पात, पिर, बानी, बानीबेहोरा, बिन्ती, बिरूवा, बुद्ध, भुल, भेरी, मन, मानिस, मुक्ति, मुख,

राजकुमार, राजन्, राजा, रिस, विष, विषयवस्तु, वृतान्त, व्यवहार, संवाद, सन्देश, समस्या, समाधान, सान्त्वना, स्वाद, स्वीकार, हैरान ।

ख) नीमको पात कथामा प्रयुक्त सर्वनाम शब्दहरू

आफू, उन, उनी, के, केही, तिमी, त्यस, म, त्यही ।

ग) नीमको पात कथामा प्रयुक्त विशेषण शब्दहरू

असल, आफ्नो, उदण्ड, एउटा, कैयौँ, घमण्डी, चिन्तित, जस्तै, ज्यादै, तितो, दुःखी, धेरै, नराम्रो, भन्ने, यति यस्तो, रमाइलो, लज्जित, सबै, साना, साह्रै ।

घ) नीमको पात कथामा प्रयुक्त क्रियापद शब्दहरू

उखेलेर, उठ्यो, उभिए, खस्नु, गर्नु, गयो, चपाऊ, चाहान्थे, छ, टिपेर, ठान्नु, डाक्न, थाल्नु, थिए, थुके, दिँदै, देख्नु, नपरोस्, नसकी, नसम्झाएको, नहोऊ, पठाऊ, पर्‍यो, पाइने, फर्किए, फल्ने, फ्याँक्यौ, बिगारे, भए, भनी, मान्थे, रन्थनिए, रहेछौ, लाग्यो, लिइएको, ल्याऊ, सकिन्छ, सतायो, सुनाए, सुन्नु, सुध्रिन्छन्, सोचिरहन्थे, सोधे, हाले, होला ।

ङ) नीमको पात कथामा प्रयुक्त क्रियाविशेषण शब्दहरू

अघि, अब, अवश्य, अहिले, एकिछन, कसरी, कहाँ, किन, तुरुन्तै, धेरै, बेस्सरी, भोलिपल्ट, माथि ।

च) नीमको पात कथामा प्रयुक्त नामयोगी शब्दहरू

अगाडि, तिर, भन्दा, पछि, सँग, सामु

छ) नीमको पात कथामा प्रयुक्त संयोजक शब्दहरू

अनि, कि, तर, त्यसैले, पनि भने, यदि र ।

ज) नीमको पात कथामा प्रयुक्त विस्मयादीबोधक शब्दहरू

हुँ

झ) नीमको पात कथामा प्रयुक्त निपात शब्दहरू

ए, त, नै, पो, हो ।

४.१.४ स्रोतको आधारमा नीमको पात कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको अध्ययन

'नीमको पात' कथामा तत्सम् शब्दहरू ३७, तद्भव शब्दहरू ७९ र आगन्तुक शब्दहरू ७ रहेको पाइन्छ । तत्सम् शब्द र आगन्तुक शब्दभन्दा तद्भव शब्दहरूको सङ्ख्या बढी रहेको पाइन्छ साथै आवृत्ति पनि तद्भव शब्दकै बढी भएको पाइन्छ ।

क) नीमको पात कथामा प्रयुक्त तत्स्म शब्दहरू

अपमान, अवश्य, आज्ञाकारी, आदेश, उत्तर, उदण्ड, उपद्रव, उपाय, कथा, कारण, चिन्ता, चिन्तित, जनता, दुःखी, दुर्व्यवहार, नियन्त्रण, परिणाम, बुद्ध, मन, मुक्ति, मुख, यदि, राजकुमार, राजन्, राजा, लज्जित, विष, विषयवस्तु, वृतान्त, व्यवहार, संवाद, सन्देश, समस्या, समाधान, सान्तवना, स्वाद, स्वीकार ।

ख) नीमको पात कथामा प्रयुक्त तद्भव शब्दहरू

अगाडि, अघि, अनि, अब, अहिले, आफू, आफ्नो, उन, उनी, ए, एउटा, एकछिन, कसरी, कहाँ, कान, काम, कि, किन, कुरा, के, केही, कैयौँ, घमण्डी, चालचलन, चाला, छँदा, जस्तै, ठूलो, छाँगा, छाँट, त, तर, तिता, तिमी, तिर, तुरुन्तै, त्यस, त्यसैले, थाहा, धेरै, नीम, नै, पछि, पछुतो, पटक, पनि, पात, पिर, पो, बरू, बानीबेहोरा, बिन्ती, बिरूवा, बेस्सरी, भूल, भने, भन्दा, भन्ने, भोलिपल्ट, भेटी, म, माथि, मानिस, यति, यस, यस्तो, यही, यी र रमाइलो, रिस, सँग, संवाद, सबै, साना, सामु, साह्रै, हुँ हो ।

ग) नीमको पात कथामा प्रयुक्त आगन्तुक शब्दहरू

असल (अ.)

खुसी (फा.)

जवाफ (अ.)

ज्यादै (अ.)

दरबार (फा.)

बानी

हैरान (अ.)

तालिका २

नीमको पात कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको आवृत्ति स्थिति

शब्द	आवृत्ति	शब्द	आवृत्ति
अगाडि		अपमान	
अघि		अब	
अनि		अवश्य	
असल		किन	२
अहिले	३	कुरा	
आज्ञाकारी		के	२
आदेश		केही	
आफू	३	कैयौँ	
आफ्नो	२	खुसी	
उखेलेर	७	खस्नु	
उठ्यो		गर्नु	९
उत्तर		गयो	
उदण्ड		घमण्डी	
उन	१२	चपाऊ	३
उनी	५	चालचलन	
उपद्रव		चाला	
उपाय		चाहान्थे	
उभिए	२	चिन्ता	३
ए		चिन्तित	२
एउटा		छ	४
एकछिन	२	छँदा	२
कथा	३	जनता	

कसरी	२	जस्तै	४
कहाँ		जवाफ	
कान		ज्यादै	३
काम		टिपेर	२
कारण		ठान्नु	२
कि	२	ठूलो	३
डाक्न		नै	३
त	७	पछि	६
तर		पछुतो	
तितो	४	पटक	२
तिमी	८	पठाऊ	११
तिर		पनि	
तुरुन्तै		परिणाम	
त्यस	२	पऱ्यो	४
त्यसैले	२	पाइने	१
थाल्नु	२	पात	९
थाहा		पिर	
थिए	५	पो	२
थुके		फर्किए	
दरबार		फल्ने	२
दिँदै	३	फ्याँक्यो	५
दुःखी		बरू	
दुर्व्यवहार	२	वानी	
देख्नु	२	वानीबेहोरा	
धेरै		विगांर	
नपरोस्	२	बिन्ती	
नसकी	२	बिरूवा	१०

नसम्झाएको		बुद्ध	११
नहोऊ		बेस्सरी	
नियन्त्रण		भए	७
नीम	६	भनी	४
भने	५	राजा	७
भन्दा		रिस	२
भन्ने	४	लज्जित	
भूल		लाग्यो	
भेटी		लिइएको	
भोलिपल्ट		ल्याऊ	३
म	२	विष	२
मन	२	विषयवस्तु	
माथि		वृतान्त	
मानिस	४	व्यवहार	३
मान्थे		सँग	४
मुक्ति	२	संवाद	
मुख	२	सकिन्छ	
यति		सतायो	
यदि	२	सन्देश	२
यस	५	सबै	७
यस्तो	३	समस्या	
यही		समाधान	
यी	३	साना	१
र	२	सान्त्वना	
रन्थनिए		सामु	१
रमाइलो		साह्रै	
रहेछौँ	२	सुनाए	२

राजकुमार	२०	सुन्नु	४
राजन्		सुधिन्छन्	१
सोचिएरहन्थे			
सोधे			
स्वाद			
स्वीकार			
हाले			
हुँ			
हुँदै	२		
हैरान			
हो	३		
होला	४		

स्रोत कक्षा ४ को नेपाली किताव

४.१.५ कार्य वा पदवर्गका आधारमा दाजुभाइ र बूढबा कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको अध्ययन

'दाजुभाइ र बुढाबा' कथामा प्रयुक्त नाम शब्दहरू ७९, सर्वनाम शब्दहरू २२, विशेषण शब्दहरू २४, क्रियापद शब्दहरू ५८, क्रियाविशेषण शब्दहरू १७, नामयोगी शब्दहरू ४, संयोजक शब्दहरू ५, विस्मयादीबोधक शब्दहरू २ र निपात शब्दहरू ४ रहेको छन् । सबैभन्दा बढी नाम शब्द 'काम' आवृत्ति भएको पाइन्छ ।

क) दाजुभाइ र बूढाबा कथामा प्रयुक्त नाम शब्दहरू

अँध्यारो, अचम्म, अनुरोध, अनुहार, अन्न, आँखा, आँसु, आदि, आनन्द, आभार, आमा, आम्दानी, आराम, आस, उपकार, ऋण, काम, कामकुरा, कारण, कुरा, खर्च, खाता, खुसी, खेतबारी, खेतीपाती, खोजी, गाई, भैँसी, गाईवस्तु, गाउँ, गोठालो, गोपाल, घर, घाँस, चाहना, चिन्ता, चेकबुक, चौर, छोरा, जम्मा, जीविका, ठाउँ, ढाकर, तोक्मा, दाइ, दाजुभाइ, दिन, दुःख, नातागोता, नाम, नाम्लो, निधार, पैसा, बचत, बाबु, बुढा, बुढाबा, बुबा, बेला, बैङ्क, भकारो, भरथेग, भरिमा, भौचर, भेट, मानिस, माया, मिहिनेत रूख, रूपियाँ, विमल, व्यापर, समय, सम्पत्ति, साहु, सिलसिला, स्याउला, स्वर, हात ।

ख) दाजुभाइ र बुढाबा कथामा प्रयुक्त सर्बनाम शब्दहरू

अर्को, आफू, उनी, ऊ, कति, कसै, कुनै, के, केही, को, कोही, तपाइँ, तिमी, तिम्रो, त्यस, त्यही, म, यस, यिनी, यी, यो, हामी ।

ग) दाजुभाइ र बूढाबा कथामा प्रयुक्त विशेषण शब्दहरू

आफ्नो, एउटा, एकै, एकोहोरो, चिन्तित, छँदा, जति, जाबो, ज्यादै,तयार, त्यति, त्यसो, दङ्ङ, दुबै, दोब्बार, निराश, प्रशस्त, बलियो, भन्ने, मेरो, यति, राम्रा, सबै, सानै ।

घ) दाजुभाइ र बूढाबा कथामा प्रयुक्त क्रियापद शब्दहरू

अड्याउँदै, आउँछ, किनी, खाँदाबस्दा, खोज्दै, खोलिदिएको, गए, गर्नु, चराउँदै, चल्थ्यो, छ, छाड्नु, जनाउँदै, जाँच्न, जादैनौँ, झिक्न, डाक्नु, डुल्न, थिए, थाकिसके, थाल्नु, दिनुहुन्छ, देख्छु, नजाऊन, नभए, पढ, परे, पाइने,पुगिहाले, फर्केर, फल्यो, बटुल्ने, बसे, विप्नुभयो, बिर्सन्नौँ, भए, भन्नु, भेटियो, भौतारिदा, माग्ने, मान्दै, मिल्ने, रहेछ, राखौला, लगाई, लाग्यो, लिने, सक्छौँ, सिक्दै, सुने, सोध्यो, सोहोर्ने हटाएर, हिँड, हुन्थ्यो, हेर्नु, हौँ ।

ङ) दाजुभाइ र बूढाबा कथामा प्रयुक्त क्रियाविशेषण शब्दहरू

अघि, अन्त, अहिले, एकछिन, एकदिन, कतै, कहिल्यै, किन, नजिक, फेरि, विस्तारै, बेलुकीपख, भन्न, माथि, यसो, यहीँ, साँच्चै ।

च) दाजुभाइ र बूढाबा कथामा प्रयुक्त नामयोगी शब्दहरू

तर्फ, पछि, लागि, सँग

छ) दाजुभाइ र बूढाबा कथामा प्रयुक्त संयोजक शब्दहरू

तापनि, त्यसैले, पनि, या, र

ज) दाजुभाइ र बूढाबा कथामा प्रयुक्त विस्मयादीबोधक शब्दहरू

अँहँ, बस्

झ) दाजुभाइ र बूढाबा कथामा प्रयुक्त निपात शब्दहरू

त, नै, पो, हो ।

४.१.६. स्रोतका आधारमा दाजुभाइ र बूढाबा कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको अध्ययन

दाजुभाइ र बूढाबा कथामा प्रयुक्त तत्सम् शब्दहरू २७, तद्भाव शब्दहरू ९६ र आगन्तुक शब्दहरू १७ रहेको पाइन्छ । यस कथामा अन्य कथाको तुलनामा आगन्तुक शब्दको सङ्ख्या बढेको पाइन्छ । तत्सम्र आगन्तुक शब्दभन्दा तद्भव शब्दकै सङ्ख्या बढी रहेको पाइयो ।

क) दाजुभाइ र बूढाबा कथामा प्रयुक्त तत्सम् शब्दहरू

अनुरोध, अनुहार, अन्न, आदि, आनन्द, आभार, आराम, उपकार, ऋण, एकदिन, कति, कारण, गोपाल, चिन्ता, चिन्तित, चोर, जीविका, दिन, दुःख, नाम, निराश, प्रशस्त, माया, व्यापार, समय, सम्पत्ति, स्वर ।

ख) दाजुभाइ र बूढाबा कथामा प्रयुक्त तद्भव शब्दहरू

अँध्यारो, अँहँ, अघि, अचम्म, अन्त, अर्को, अहिले, आँखा, आँसु, आफू, आफ्नो, आमा, आस, उनी, ऊ, काम, खाता, खेतबारी, खेतीपाती, खोजी, गाईभैँसी, गाईवस्तु, गाउँ, गोठालो, घर, घाँस, चहना, छँदा, छोरा, जति, जम्मा, जस्तै, टिलपिलाए, ठाउँ, ढाकर, त, तपाईं, तर, तापनि, तिमी, तिम्रो, त्यति, त्यस, त्यसैले, त्यसो, त्यही, दाइ, दाजुभाइ, दुबै, दोब्बर, नातागोता, नाम्लो, निधार, नै, पछि, पनि, पो, फेरि, बचत, बलियो, बा, बाबु, बिस्तारै, बूढा, बूढाबा, बाबु, बेला, भकारो, भने, भन्ने, भरथेग, भरिगा, भेट, म, मानिस, मेरो, यति, यस, यसो, यहीँ, यी, यो, र राम्रा, रुपियाँ, लागि, विमल, सँग, सबै, साँच्चै, सानै, साहु, स्याउला, स्वर, हात, हामी हो ।

ग) दाजुभाइ र बूढाबा कथामा प्रयुक्त आगन्तुक शब्दहरू

आम्दानी (फा.)

खर्च (फा.)

खुसी (फा.)

चेकबुक (अङ्)

ज्यादै (अ.)

तयार (अ.)

तर्फ (अ.)

तोक्मा (भो.ब.)

नजिक

पैसा

बेलुकीपख (सं.)

बैङ्ङ (अङ्)

भौचर

या (फा.)

रूख (प्रा.)

सिलसिला (अ.)

हजार (फा.)

तालिका ३

दाजुभाइ र बूढाबा कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको आवृत्ति स्थिति

शब्द	आवृत्ति	शब्द	आवृत्ति
अँध्यारो		अर्को	
अँहँ		अहिले	
अधि		आँखा	
अचम्म		आँसु	
अड्याउँदै		आउँछ	३
अनुरोध		आदि	
अनुहार	२	आनन्द	
अन्त		आफू	
अन्न	२	आफ्नो	२
आभार		के	२
आम्दानी		केही	
आराम		को	२
आस		कोही	
उनी	७	खर्च	

उपकार		खाँदाबस्दा	
ऊ		खाता	२
एउटा	२	खुसी	३
एकछिन		खेतबारी	६
एकदिन		खेतीपाती	४
एकै		खोजी	३
एकोहोरो		खोज्दै	
ऋण		खोलिदिएको	
कति		गए	३
कतै		गर्नु	१२
कसै		गाईभैँसी	
कहिल्यै	४	गाईवस्तु	
काम	२०	गाउँ	२
कामकुरा		गोठालो	४
कारण		गोपाल	६
कि		घर	३
किन		घाँस	
किनी		चराउँदै	
कुनै	४	चल्थ्यो	२
कुरा	२	चाहना	
चिन्ता		तपाइँ	३
चिन्तित		तयार	
चेकबुक	३	तर	
चौर		तर्फ	
छ	१०	तापनि	२
छँदा		तिमी	१७
छाड्नु	४	तिम्रो	

छोरा		तोक्मा	
जग्गा		त्यति	
जति		त्यस	
जनाउँदै		त्यसैले	
जम्मा		त्यसो	
जस्तै	२	त्यही	
जाँच्न		थिए	४
जादैनौ	२	थाकिसके	
जाबो		थाल्नु	४
जीविका		दङ्ङ	
ज्यादै	३	दाइ	
झिक्न		दाजुभाइ	१०
टिलपिलाए		दिन	२
ठाउँ		दिनुहुन्छ	४
डाक्न	२	दु:ख	
डुल्न		दुबै	५
ढकार	३	देख्छु	२
त	४	नजाऊन	
नजिक	१	बा	
नभए		बाटो	४
नातागोता		बाबु	२
नाम	१	बित्नुभयो	
नाम्लो		बिर्सन्नौं	
निधार		बिस्तारै	
निराश		बुढा	१५
नै	१	बुबा	२
पछि	४	बूढाबा	३

पढ	३	बेला	
पनि	१२	बेलकीपख	
परे	३	बैङ्ङ	४
पाइने	५	बोक्नु	
पुगिहाले	२	भए	
पैसा	२	भकारो	६
पो		भने	७
प्रशस्त	१	भन्न	१
फर्केर		भन्नु	११
फल्यो		भरथेग	
फेरि	१	भरिया	५
बचत		भेट	
बटुल्ने		भेटियो	२
बलियो		भौँतारिँदा	
बस्		भौचर	४
बसे	२	म	७
माग्न		लिने	१
माथि		विमल	४
मानिस	३	व्यापार	
मान्दै		सँग	५
माया	१	सक्छौँ	५
मिल्न		सबै	३
मिहिनेत		समय	
मेरो	४	सम्झी	
यति	१	सम्पत्ति	
यस	१	साँच्चै	
यसो	१	साथ	

यहीँ		सानै	
या		साहु	१
यिनी	६	सिक्दै	२
यी	४	सिलसिला	
यो	६	सुने	२
र	६	सोध्यो	२
रहेछ		सोहोर्ने	
राखौँला	१	स्याउला	
राम्रा		स्वर	
रूख		हजार	
रूपियाँ	१	हटाएर	
लगाई		हात	
लागि		हामी	६
लाग्यो	३	हिँड	२
हुन्थ्यो			
हेर्नु	५		
हो	५		
हौँ	२		

स्रोत कक्षा ४ को नेपाली किताव

४.१.७ कार्य वा पदवर्गका आधारमा बजा लौरी डाङ्डुङ कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको अध्ययन

'बजालौरी डाङ्डुङ' कथामा नाम शब्दहरू ५७, सर्बनाम शब्दहरू ११, विशेषण शब्दहरू १९, क्रियापद शब्दहरू ५१, क्रियाविशेषण शब्दहरू १४, नामयोगी शब्दहरू ६, संयोजक शब्दहरू ४ र निपात शब्दहरू ५ रहेका छन् । यस कथामा सबैभन्दा बढी नाम शब्दहरूको प्रयोग पाइन्छ भने सबैभन्दा कम संयोजक शब्दहरू रहेको पाइन्छ । विस्मायादीबोधक शब्दको समावेश गरिएको पाइदैँन ।

क) बजा लौरी डाङ्डुङ कथामा प्रयुक्त नाम शब्दहरू

अध्यारो, आज्ञा, आदि, आनन्द, ओडार, कोठा, कोदो, खाजा, खिर, खिरपाक, खुर्सानी, घर, चोर, छापा, जाला, जीविका, जोडी, टुक्रा, डाङ्डुङ, ढिँडी, ढिँको, ताउली, थाहा, दिउँसो, दिन, दिलबहादुर, नुन, परीक्षा, पोका, फिर्ता फुपू, बच्चा, बड्कौँला, बाखो, बाखी, बारी, बालक, बिहनीपख, बेला, भाँडो, भात, मकै, मनसाय, मनुक्खे, माइत, माल, राक्षस, राति, रूख, रोटी, लेक, लौरी, विचार, संयोग, समान, स्वभाव, हात ।

ख) बजालौरी डाङ्डुङ कथाम प्रयुक्त सर्वनाम शब्दहरू

अर्को, आफू, उन, उनी, उसले, जस, तँ, त्यही, म, यस, यो ।

ग) बजालौरी डाङ्डुङ कथामा प्रयुक्त विशेषण शब्दहरू

आफ्नो, एउटा, उज्यालो, कायल, खाने, गतिले, चमत्कारी, छक्क, छुच्ची, जस्तै, झैँ, ठूलो, थोरै, भन्ने, मन्जुर, मेरा, यति, सक्कली, साँच्ची ।

घ) बजालौरी डाङ्डुङ कथामा प्रयुक्त क्रियापद शब्दहरू

अतालिएर, आयो, कहालिएर, खाऊँ, गन्दै, गरिन, चलाउँथ्यो, चुट्न, चोर्न, छ, छर्न, जान्थ्यो, झिक्ये, ठानिन्, करायो, डोऱ्याउँदै, थालिन्, थियो, दिउँला, देख्यो, नखा, नपिट्, निकाल्दा, परिन्, पसिन, पार्छ, पायो, पाऱ्यो, पुगे, पुऱ्याउँथिन, फर्क्यो, फकायो, बस्यो, बिउँझ्यो, बोकी, भए, भनी, रच्न, रहेछ, राख्नु, लागउँथ्यो, लगिन्, लाग्यो, लियो, लुकाइन, ल्याएर, साटिदिइन्, सुत्यो, सुनी, हुनुपर्छ, हेर्नुहोस् ।

ङ) बजालौरी डाङ्डुङ कथामा प्रयुक्त क्रियाविशेषण शब्दहरू

अब, एकदिन, एक्कासी, जेनतेन, झनै, त्यहाँ, पक्कै, पहिले, तर्फ, तिर, पछि, लागि, सँग ।

छ) बजालौरी डाङ्डुङ कथामा प्रयुक्त संयोजक शब्दहरू

कि, पनि, भने, र ।

ज) यस कथामा विस्मयादीबोधक शब्दको प्रयोग भएको छैन ।

झ) बजालौरी डाङ्डुङ कथामा प्रयुक्त निपात शब्दहरू

क्यारे, चाहिँ, त, नै, हो ।

४.१.८ स्रोतका आधारमा बजालौरी डाङ्डुङ कथामा प्रयुक्त शब्दहरू अध्ययन

बजालौरी डाङ्डुङ कथामा तत्सम् शब्द १३, तद्भव शब्दहरू ८७ र आगन्तुक शब्द ८ रहेका छन् । तत्सम् र आगन्तुक शब्दको तुलनामा तद्भव शब्द सबैभन्दा बढी रहेको पाइन्छ । तद्भव शब्दको तुलनामा तत्सम् शब्द र आगन्तुक शब्दको आवृत्ति पनि कम पाइन्छ ।

क) बजालौरी डाङ्डुङ कथामा प्रयुक्त तत्सम् शब्दहरू

आज्ञा, आदि, आनन्द, एकदिन, एक्कासी, चमत्कारी, जीविका, दिन, बालक, राक्षस, विचार, संयोग, स्वभाव ।

ख) बजालौरी डाङ्डुङ कथामा प्रयुक्त तद्भव शब्दहरू

अँध्यारो, अगाडि, अब, अर्को, आफू, आफ्नो, ओडार, एउटा, एक, एक्कासी, उन, उनी, उज्यालो, उसले, छक्क, छापा, छुच्ची, जस, जस्तै, जेनतेन, जोडी, झर्ने, झुपडि, झैँ, टुक्रा, ठूलो, डाङ्डुङ, ढिँडो, ढिँडो, त, तँ, तर्फ, ताउली, तिन, तिर, त्यहाँ, त्यही, थाहा, थोरै, दिउँसो, दिलबहादुर, दुई, नुन, नै, पक्कै, पछि, पनि, पहिले, पाँच, पोका, फिर्ता, फुपू, बच्चा,बड्कौँला, बाखो, बाखी, बारी, बाहिर, विहानीपख, बेला, बेलुकी, भर्न, भन्न, भन्ने, भाँडो, भात, म, मकै, मनमनै, मनुक्खे, माइत, मेरा, र राति, रूख, रोटि, लेक, लौरी, सँग, सधैँ, सात, सुन, सुनबड्कौँली, सुस्तरी, सुनैसुन, हात, हो ।

ग) बजालौरी डाङ्डुङ कथामा प्रयुक्त आगन्तुक शब्दहरू

कायल (अ.)

जाल (अ.)

बेलुकीपख (सं.)

मनसाय (अ.)

मन्जुर (अ.)

माल (अ.)

साँच्ची

सामान (फा.)

तालिका ४
बजालौरी डाङ्डुङ कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको आवृत्ति स्थिति

शब्द	आवृत्ति	शब्द	आवृत्ति
अँध्यारो	१	आनन्द	
अगाडि	१	आफू	१
अतालिएर		आफ्नो	८
अब		आयो	२
अर्को	२	एउटा	१
आज्ञा		एक	५
आदि		एकदिन	
एक्कासी		चमत्कारी	
उज्यालो	१	चलाउँथ्यो	
उन		चार	३
उनी		चाहिँ	१
उसले	८	चुट्न	
ऊ	४	चोर्न	४
ओडार		छ	२
कहालिएर		छक्क	१
कायल	१	छर्न	
कि	३	छापा	
कोठा	१	छुच्ची	

कोदो	१	जस	
केही	१	जस्तै	१
क्यारे		जान्थ्यो	
खाऊँ	११	जाल	
खाजा	२	जीविका	
खान		जेनतेन	
खाने		जोडी	
खिर	२	झनै	
खिरपाक	५	झिक्यो	१
खुर्सानी		झुपडि	
गतिलो		झैँ	
गन्दै	३	टुक्रा	४
गरिन्	३	ठानिन्	१
घर		ठूलो	
डरायो	१	नुन	
डाङ्डुङ	३	नै	
डोऱ्याउँदै		पक्कै	१
ढिँडो		पछि	६
ढिँडी		पनि	५
त		परिन्	
तँ	२	पसिन्	
ताउली	१०	पहिले	१
तीन	३	परीक्षा	
त्यहाँ		पाँच	३
त्यही		पायो	२
थालिन्	८	पस्यो	४
थाहा		पुगे	

थियो	४	पुर्‍याउँथिन्	
थोरै		पोका	३
दिउँला	५	फर्क्यो	२
दिउँसो		फिर्ता	१
दिन	२	फुकायो	१
दिलबहादुर	१७	फुपू	११
दुई	३	बच्चा	
देख्यो	१	बड्कौँला	२
नखा	७	बस्यो	६
नपिट्		बाखो	५
नभन्दै		बाखी	
निकाल्छ		बारी	६
बालक		यति	
बाहिर	१	यस	४
बाउँभ्यो		यो	५
बिहानीपख		र	९
बेला		रच्न	
बेलुका		रमाएरै	
बेलुकीपख		रहेछ	३
बोको		राक्षस	४
भए	३	राख्नु	१
भनी	८	राती	१
भने	१	रूखमुनि	४
भन्न	५	रोटी	८
भन्ने	३	लगाउँथ्यो	
भाँडो		लगिन्	
भात		लागि	

भित्र		लाग्यो	४
म	२	लियो	३
मकै	१	लुकाइन्	१
मनमनै		लेक	
मनसाय		लोभी	
मनुक्खे	३	लौरी	९
मन्जुर		ल्याएर	१
माइत		विचार	
माल	१	सँग	३
मेरा		संयोग	
सक्कली	१		
सधैँ			
साँच्ची			
साटिदिइन्			
सात	६		
सामान			
सुत्यो	३		
सुन	२		
सुनबड्कौँली	७		
सुनी	१		
सुस्तरी	१		
स्वभाव			
हात	१		
हुनुपर्छ	१		
हेर्नुहोस्			
हो			

स्रोत कक्षा ४ को नेपाली किताव

४.१.९ कार्य वा पदवर्गका आधारमा पछुतो कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको अध्यायन

पछुतो कथामा नाम शब्दहरू ८९, सबर्वनाम शब्दहरू १५, विशेषण शब्दहरू ३२, क्रियापद शब्दहरू ७२, क्रियाविशेषण शब्दहरू २३, नामयोगी शब्दहरू ५, संयोजक शब्दहरू ८, विस्मयादीबोधक शब्दहरू ३ र निपात शब्द ५ रहेका छन् । यस कथामा सबैभन्दा बढी आवृत्ति भएको नाम शब्द ‘मसिने’ रहेको पाइन्छ । जुन चाहिँ २१ पटक सम्म आवृत्ति भएको छ ।

क) पछुतो कथामा प्रयुक्त नाम शब्दहरू

अँगालो, अनादर, अनुहार, अस्पताल, आँखा, आँसु, आमा, आवाज, उपचार, औषधी, कर्म, कान, कानेखुसी, किताब, कुरा, खबर, खोजी, गाँइगुँइ, गाउँ, घर, चिजबिज, चिनजात, चिया, छुवाछुत, छोरा, जीवन, डाँडागाउँ, डाक, डाक्टर, ढिपी, ढुङ्गो, ढोग, दाइ, दि, धनपति, नाम, नुवाइधुवाइ, न्वारन, पछुतो, पण्डित, पण्डितनी, पत्नी, पधेर्नी, परीक्षण, पश्चाताप, पाठ, पाप, पिँढी, पुरेत, पूजा, पुजापाठ, फूपाजु, बा, बाजे, बिरामी, बिहान, बेनाम, बेलुका, बेवास्ता, बेहोस्, भर, भाव, भावना, भाले, भुईं, भोटो, मसिने, महिना, माटा, मानिस, माफी, मूर्ख, रक्त, रगत, रोग, विधाता, विरोध, शल्यक्रिया समस्या, समूह, सातुसामल, सान्त्वना, सामग्री, सामान, सुत्केरी, स्ट्रेचर, स्वास्नी, हल्ला, हात ।

ख) पछुतो कथामा प्रयुक्त सर्वनाम शब्दहरू

अर्को, आफू, कति, कसै, के, केही, तँ, तिन, तैँ, त्यस, त्यही, म, मैले, यस, यो ।

ग) पछुतो कथामा प्रयुक्त विशेषण शब्दहरू

आफ्नो, एउटा, एक्लै, कति, कस्तो, जति, जर्स्ने, ठिक, ठूलाबडा, ठूलै, ठूलो, तयार, तल्लो, तातो, तेरो, त्यसै, धेरै, निकै, निको, नौलो, पुरानो, बार्टेबाट, रातै, राम्रो, विद्वान, व्यर्थ, श्रीमती, सबै, समान, सुन्दर, स्पष्ट, हँदो ।

घ) पछुतो कक्षामा प्रयुक्त क्रियापद शब्दहरू

आ, आउनुभयो, ओच्छ्याउनु, कड्किए, काटे, किन्नुपर्ने, खान्नँ, खुल्नु, खोज्नु, गर्नु, घोरिइरहिन्, चाहिन्छ, छ, छुन्न, जाँ, जान्दिँन, जोरेर, टिलपिलाए, त्यागिदिन्छु, थाल्नु, थिए, दिन्छु, देखिन्थ्यो, नखुलुन्जेल, नदिएको, नपढेर, नबोली, नभएको, निकाल्यो, पढाएर पर्नु, पस्नु, पाउनु, पुग्नु,

फर्कदा, फर्के, फिँजियो, नबचउनुहोस्, बढेछ, बताइदिइन्, बनाउँछ, बस्छु, बहुलायो, बित्यो, बुझिन्छु, भए, भनी, भयो, भो, मर्ने, मानेनन्, मिल्थ्यो, रहेछ, राख्नु, लगाइदेऊ लत्याउन, लाग्यो, लानु, लिपेर, लेखिएको, सुमसुम्याए, सुहाउँछ, सोचेर, हिँडे, हुँदै, हुन, हेरिरह्यो ।

ङ) पछुतो कथामा प्रयुक्त क्रियाविशेषण शब्दहरू

अब, अरु, आखिर, आज, आफैँ, एकदिन, एकपल्ट, कहाँ, किन, गम्लायङ्ङ, झन्, झसङ्ङ, टुप्लुक्क, धेरै, नभन्दै, पछिपछि, भोलि, भोलिपल्ट, मुसुक्क, यता, यहाँ, राम्ररी, सरासर ।

च) पछुतो कथामा प्रयुक्त नामयोगी शब्दहरू

अनुसार, तिर, सँग, सम्म, साथ ।

छ) पछुतो कथाम प्रयुक्त संयोजक शब्दहरू

अनि, कि, तर, तापनि, नभन्दै, पनि, भने, र ।

ज) पछुतो कथामा प्रयुक्त विस्मयादीबोधक शब्दहरू

ए, विचरा, हे ।

झ) पछुतो कथामा प्रयुक्त निपात शब्दहरू

त, नि, नै, मात्र, रे ।

४.१.१० स्रोतका आधारमा पछुतो कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको अध्ययन

पछुतो कथामा तत्सम् शब्दहरू ३६, तद्भव शब्दहरू १४७ र आगन्तुक शब्दहरू १४ रहेका छन् । यस कथामा अत्याधिक मात्रामा तद्भव शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । अन्य कथाहरूको तुलनामा सबैभन्दा बढी तद्भव शब्द १४७ रहेको पाइन्छ । सबैभन्दा कम आगन्तुक शब्द रहेको छ ।

क) पछुतो कथामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरू

अनादर, अनुसार, उपचार, एकदिन, औषधी, कति, कर्म, जीवन, धनपति, नाम, पण्डित, पण्डितनी, परीक्षण, पश्चाताप पाठ, पाप, भाव, भावना, मूर्ख, रक्त, रोग, विद्वान, विधाता, विरोध,

व्यर्थ, शल्यक्रिया, संस्कार, सत्कार, सफलता, समस्या, समान, समूह, सम्पन्न, सामग्री, सुन्दर स्पष्ट ।

ख) पछुतो कथामा प्रयुक्त तद्भव शब्दहरू

अँगालो, अगाडि, अनि, अनुहार, अब, अरू अर्को, आ, आँखा, आँसु, आज, आमा, आफू, आफ्नो, उनी, उन, उस उहाँ, ए, एउटा, एउटै, एक, एकपल्ट, एक्लै, कसै, कहाँ, कानेखुसी, कि, किन, कुरा के, केही, गम्लायङ्ङ, गाँइगुँइ, गाउँ, घर, चिजबिज, चिनजान, छिटोछिटो, छुवाछुत, जति, जस्तै, झन्, झसङ्ङ टुप्लुक्क, ठिक, ठूलावडा, ठूलो, डाँडागाउँ, डाक, ढिपी, ढुङ्गो, ढोग, त, तँ, तर, तल्लो, तातो, तापनि, तिन, तिनले, तिर, तेरो, तैँ, त्यस, त्यसै, त्यही, थाहा, दाइ, दुईतीन, दुवै, धेरै, नभन्दै, नि, निकै निको, नुवाइधुवाई, नै, नौ, नौलो, न्वारन, पछिपछि, पछुतो, पधेर्नी, पनि, पुरानो, पुरेत, पो, फुपाजु, बा, बाजे, बाटैबाट, बिरामी, बिहान, बेनाम, बेहोस्, भाले, भित्र, भुइँ, भोटो, भोली, भोलिपल्ट, म, मसिने, महिना, माटा, मानिस, मुसुक्क, मैले, यता, यत्तिकै, यस, यहाँ, यो, र, रगत, राडी, राम्ररी, राम्रो, रे, रोग, लागि, लोग्ने, विचरा, श्रीमती, सँग, सबै, सम्म, सरासर, सातुसामल, साथ, सान्त्वना, सुत्केरी, स्वास्नी, हतला, हात, हुँदो ।

ग) पछुतो कथामा प्रयुक्त आगन्तुक शब्दहरू

अस्पताल (अङ्.)

आखिर (फा.)

आवाज (फा.)

किताब (अ.)

खबर (अ.)

गिलास (अङ्)

चिया (चि.)

डाक्टर (अ.)

तयार (अ.)

निको (फा)

बेवास्ता

माफी (अ.)

सामान (फा.)

स्ट्रेचर (अ)

तालिका ५

पछुतो कथामा प्रयुक्त शब्दको आवृत्तिको स्थिति

शब्द	आवृत्ति	शब्द	आवृत्ति
अँगालो		उपचार	
अगाडि		उस	४
अनादर	१	उहाँ	
अनि		ऊ	
अनुसार	१	ए	
अनुहार		एउटा	
अब	१	एउटै	
अरु	१	एक	१
अर्को	१	एकदिन	१
अस्पताल	५	एकपल्ट	१
आ		एक्लै	
आँखा		ओच्छ्यानउनु	
आँसु		कति	
आइपुग्यो	६	कड्किए	
आखिर		कर्म	
आज		कसै	
आफू	३	कस्तो	१
आफैँ	२	कहाँ	
आफ्नो	२	कान	
आमा	१	कानेखुसी	१
आवाज		काटे	
उन	९	कि	
उनी		किताब	१
किन	१	छोरा	८

किन्नुपर्ने		जति	
कुरा	४	जस्तै	
के	४	जा	
केही	३	जाँचे	१
खबर		जान्दिनँ	
खान्नँ	१	जीवन	
खुल्नु		जोरेर	
खोज्नु	४	झन्	
गर्नु	२२	झसङ्ङ	
गम्लयाङ्ङ		टुप्लुक्क	
गाँइगुँइ		टिलपिलाए	
गाउँ	४	डाँडागाउँ	
गाह्रो	१	ठिक	
गिलास		ठूलाबाडा	
घर	७	ठूलो	२
घोरिइरहिन्		ठूलै	
चिजबिज		डाँडागाँउ	
चिनजान		डाका	
चिया		डाक्टर	७
चाहिन्छ		ढिपी	
छ	८	ढङ्गो	१
छिटोछिटो		ढोग	
छुवाछुत		त	८
छुन्नँ		तँ	४
तयार		नखुलुन्जेल	
तर		नदिएको	
तल्लो		नपढेर	

तातो		नबोली	
तापनि		नभएको	१
तिन	१	नभन्दै	
तुरुन्तै		नाम	६
तेरो	५	नि	५
तैँ		निको	
त्यस		निकै	
त्यसै	१	नुवाइधुवाइ	
त्यही		नै	३
त्यागिदिन्छु		नौ	
थाल्नु	३	नौलो	
थाहा	१	न्वारन	५
थिए	३	पँधेर्नी	
दाइ		पछिपछि	
दिन	६	पछुतो	
दिन्छु	५	पढाएर	३
दुईतीन	१	पण्डित	१५
दुवै		पण्डित्नी	२
देखिन्थ्यो		पत्नी	२
दैव		पनि	१२
धनपति	६	परीक्षण	
धेरै		पर्नु	
पश्चाताप		बिरामी	
पस्नु	२	बिहान	४
पाउनु		बुझिनछु	
पाठ		बूढी	१
पाप		बेनाम	१

पिँढी		बेलुका	
पुग्नु		बेवास्ता	
पुरानो		बेहोस्	
पुरेत		भए	७
पूजा	१	भनी	९
पूजापाठ		भने	७
पो		भन्न	२
फर्कदा	५	भन्ने	१
फिँजियो	१	भर	१
फूपाजु		भाव	
बचाउनुहोस्	१	भावना	
बढ्छ		भाले	
बताइदिइन	३	भित्रै	१
बताउँछु		भुइँ	
बस्छु	४	भो	
बहुलायो		भोटो	१
बा	३	भोलि	
बाजे	१	भोलिपल्ट	
बाटैबाट		म	१४
बित्यो		मर्ने	
मसिने	३१	राम्ररी	१
महिना		राम्रो	
माग्न		रे	२
माटा	१	रोग	१
मात्र		लागईदेऊ	१
मानिस	२	लत्याउन	
माफी	१	लाग्यो	६

मिल्थ्यो	४	लानु	
मुसुक्क		लिपेर	
मुस्काई		लेखिएको	
मुर्ख		लोग्ने	१
मैदान		ल्याए	
मैले	३	विचरा	
यता		विद्वान	
यतिकै		विधाता	
यस	२	विरोध	३
यहाँ		व्यर्थ	
यो	२	शल्यक्रिया	२
र	७	श्रीमती	१
रक्त		सँग	
रगत	११	संस्कार	
रहेछ	४	सकिनन्	५
राख्नु	७	सत्कार	
राडी		सफलता	
रातै		सबै	४
समस्या		हुँदै	
समान		हुँदो	
समूह	४	हुन	५
सम्झदैँ		हे	
सम्म	१	हरिरह्यो	३
सम्हालिए		होस्	१
सरासर		होला	६
सातुसामल			
साथ			

सान्त्वना			
समग्री	१		
साह्रै			
सुत्केरी			
सुन्दर			
सुन्नु	१		
सुमसुम्याए			
सुहाउँछ			
सूची			
सोचेर			
स्ट्रेचर			
स्पष्ट			
स्वास्नी			
हल्ला			
हात			
हिँडे			

स्रोत कक्षा ४ को नेपाली किताव

४.१.११ कार्य वा पदवर्गको आधारमा सत्यकामको अठोट कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको अध्ययन

सत्यकामको अठोट कथामा प्रयुक्त नाम शब्दहरू ४७, सर्वनाम शब्दहरू १७, विशेषण शब्दहरू २०, क्रियापद शब्दहरू ४१, क्रियाविशेषण शब्दहरू १२, नामयोगी शब्दहरू ८ संयोजक शब्दहरू ५, विस्मयादीबोधक शब्दहरू १ र निपात शब्दहरू ३ रहेका छन् । सबैभन्दा बढी 'बालक' नाम शब्द २१ पटकसम्म आवृत्ति भएको पाइन्छ ।

क) सत्यकामको अठोट कथामा प्रयुक्त नाम शब्दहरू

अँगालो, अध्ययन, अवसर, अवस्था, आमा, आक्षम, इच्छा, ऋषि, कर्तव्य, कानेखुसी, काम, कुरा, कुलघरान, खुसी, गरिब, गुरु, गौतम, घर, घोचपेच, चेलो, छोरो, जङ्गल, जवाफ, जिद्वी, ठाउँ ठिक, ठूला, ढिपी, थाहा, दिन, धर्म, नाम, परिक्षम, प्रतिभा, बाबु, बालक, बुबा, महर्षि, महत्व, युवा, विचार, शास्त्र, शिक्षा, सट्टा स्नेह, स्वर, हक ।

ख) सत्यकामको अठोट कथामा प्रयुक्त सर्वनाम शब्दहरू

अरू, आफू, उन, उनी, उस, एकअपास, के, केही, तपाईँ, तिमी, तिम्रो, त्यस, मैले, यस यही, यो, हामी ।

ग) सत्यकामको अठोट कथामा प्रयुक्त विशेषण शब्दहरू

अनावश्यक, आफ्नो एउटा, छक्क, ज्यादै, ज्ञानी, ठिक, ठूलो, त्यतिकै, त्यसै, धेरै, प्रतिभाशाली, मायालु, मेरा, यति, यस्तो, यही, राम्रो, विद्वान, सबै ।

घ) सत्यकामको अठोट कथामा प्रयुक्त क्रियापद शब्दहरू

अलमलिनु, आउनु, उभिनु, गयो, गर्नु, गिज्याउन, चिनाउनु, च्यातिएको छ, छैन हालिएको, थाल्यो, थाहा, थिइन्, दिनु, देखिन्थ्यो, नभएको, निहुरेर, पढ्नु, पढाउँछु परे, पर्छ, पाउनु, फर्केर, बताउनु, बनाउनु, बसुँला, विर्सनु, भए, भन्नु, मार्दै, राख्छ, लजाउनु, लाग्यो, सक्नु, सिकाउनु, सुन्नु, सोध्नु, हुनु, हुन, हेर्नु ।

ङ) सत्यकामको अठोट कथामा प्रयुक्त क्रियाविशेषण शब्दहरू

अकस्मात्, आज, एकछिन, किन, टक्क, त्यहाँ, पक्कै, पछि, भन्न, यहाँ, सधैं, सरासर ।

च) सत्यकामको अठोट कथामा प्रयुक्त नामयोगी शब्दहरू

अगाडि, तिर, पछि, बारे, बीच, लागि, सँग, समेत ।

छ) सत्यकामको अठोट कथामा प्रयुक्त संयोजक शब्दहरू

किनभने, पनि, बरु, भने, र ।

ज) सत्यकामको अठोट कथामा प्रयुक्त विस्मयादीबोधक शब्दहरू

हुँ

झ) सत्यकामको अठोट कथामा प्रयुक्त निपात शब्दहरू

अँ, त, हो ।

४.१.१२ स्रोतका आधारमा सत्यकामको अठोट कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको अध्ययन

सत्यकामको अठोट कथामा प्रयुक्त तत्सम् शब्दहरू २९, तद्भव शब्दहरू ८२ र आगन्तुक शब्दहरू ९ रहेका छन् । सबैभन्दा बढी तद्भव शब्द र सबैभन्दा कम आगन्तुक शब्दहरू रहेका छन् ।

क) सत्यकामको अठोट कथामा प्रयुक्त तत्सम् शब्दहरू

अकस्मात्, अध्ययन, अनावश्यक, अवसर, अवस्था, आक्षम, इच्छा, ऋषि, कर्तव्य, गुरु, ज्ञानी, नि, धर्म, नाम, परिश्रम, प्रतिभा, प्रतिभाशाली, बालक, मन, महत्व, महर्षि, युवा, विचार, विद्वान, शास्त्र, शिक्षा, समेत, स्नेह, स्वर ।

ख) सत्यकामको अठोट कथामा प्रयुक्त तद्भव शब्दहरू

अँ, अँगालो, अगाडि, अन्तै, अरू, आज, आफू, आफ्नो, आमा, उन, उनी, उस, एउटा, एक, एकआपस, एकछिन कानेखुसी, काम, किन, किनभने, कुरा, कुलघरान, के, केही,घर, घोचपेच, चेलो, छक्क, छोरो, जङ्गल, जुन, जो ज्यादै, झैँ, टक्क, ठाउँ, ठिक, ठूलो, ढिपी, त, तपाइँ, तिमी, तिम्रो, त्यतिकै, त्यस, त्यसै, त्यहाँ, थाहा, धेरै, पक्कै, पछि, पनि, फेरि, बरु, बाबु, बुबा, भने, भन्न, म, मान्छे, मायालु, मेरा, मैले, यति, यस, यस्तो, यहाँ, यही, पो र राम्रो, लगन, लागि, सँग, सट्टा, सत्यकाम, सधैँ सबै, सरासर, हामी, हुँ, हो ।

ग) सत्यकामको अठोट कथामा आगन्तुक शब्दहरू

खुसी (फा.)

गरिब (अ.)

जवाफ (फा)

जिद्दी (अ.)

ज्यादै (अ.)

बारे (फा.)

मद्दत (अ.)

माल (अ.)

हक (अ.)

तालिका ५

सत्यकामको अठोट कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको आवृत्ति स्थिति

शब्द	आवृत्ति	शब्द	आवृत्ति
अँ		अवस्था	१
अँगालो		असल	२
अगाडि		आउनु	५
अध्ययन		आज	१
अनावश्यक		आफू	१
अन्तै		आफ्नो	७
अरू		आमा	८
अलमलिनु		आश्रम	
अवसर	१	इच्छा	३
उन	१	घर	
उनी	१	घोचपेच	
उभिनु		चिनाउनु	
उस	१	चेलो	१३
ऊ	१	च्यातिएको	
ऋषि	१०	छ	२
एउटा	१	छक्क	
एक		छैन	
एक आपस		छोरो	२
एकछिन		जङ्गल	
कर्तव्य		जवाफ	२

कानेखुसी		जावाला	
काम	१	जिद्दी	
किन		जुन	१
किनभने		जो	
कुरा	१०	ज्ञानी	
कुलघरान		ज्यादै	२
के		झैँ	
केही	३	टक्क	
खुसी		टालिएको	
गयो	१	ठाउँ	१
गर्नु	१२	ठीक	
गिज्याउन	१	ठूला	
गुरू	३	ढिपी	१
गौतम	६	त	२
तपाइँ	२	पर्छ	१
तिमी	८	पाउनु	१
तिम्रो		प्रतिभा	
त्यतिकै		प्रतिभाशाली	१
त्यस	३	फर्केर	१
त्यसै		फेरि	१
त्यहाँ		बताउनु	
त्यही	१	बनाउनु	१
थाल्यो	७	बरू	
थाहा		बसुँला	
थिइन्	६	बाबु	८
दिन	१	बारे	
दिनु	५	बालक	२१

देखिन्थ्यो	२	बिर्सनु	
धर्म		बीच	
धेरै		बुबा	४
नभएको		भए	२
नाम	५	भने	
निहुरेर		भन्न	
पक्कै	३	भन्नु	
पढ्नु	१०	म	
पढाउँछु	१	मद्दत	
पनि	८	मन	
परिश्रम		महत्त्व	
परे		महर्षि	२
मात्र	२	सँग	४
मान्छे	३	सक्नु	४
मायालु		सट्टा	
मादै		सत्यकाम	१
मेरा		सधैँ	
मैले		सबै	१
यति	२	समेत	
यस	१	सरासर	
यस्तो	१	सिकाउनु	
यहाँ	१	सुन्नु	७
यही		सोध्नु	३
युवा		स्नेह	
यो	१	स्वर	
र	७	हक	
राख्छ	१	हामी	

राम्रो		हुँ	१
लगन		हुन	२
लगाउनु		हुनु	
लागि		हेर्नु	६
लाग्यो		हो	२
लुगा	१		
विचार			
विद्वान			
शास्त्र			
शिक्षा	३		

स्रोत कक्षा ४ को नेपाली किताव

४.२ प्राप्ति तथा सारांश

यस शोधकार्यमा कक्षा चारको मेरो नेपाली किताबको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दहरूको अध्ययन गरिएको छ। कक्षा चारको ६ ओटा कथामा प्रयुक्त शब्दहरूलाई कार्य वा पदवर्गका, स्रोत र आवृत्तिका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ। प्रत्येक कथाहरूलाई छुट्टाछुट्टै गरी आवृत्ति गणना समेत गरिएको छ।

४.२.१ प्राप्ति

प्रस्तुत शोधकार्यमा कक्षा चारको मेरो नेपाली किताबको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दहरूलाई कार्य वा पदवर्गका रूपले विश्लेषण गर्दा कक्षा चारमा १,०९० शब्दहरू नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियापद, क्रियाविशेषण, नामयोगी, विस्मयादीबोधक, संयोजक र निपात रहेका छन्। समग्रमा हेर्दा चार कक्षाका कथामा प्रयोग भएका शब्दहरूमा नाम शब्द र क्रियापद शब्दको सङ्ख्या अत्याधिक रहेको पाइयो। विस्मयादीबोधक शब्दको प्रयोग भने अन्यका तुलनामा कम प्राप्त भयो।

कक्षा चारमा ३६३ नाम शब्दहरूको प्रयोग भएको छ। समग्रमा चार कक्षाका कथाहरूमा 'काम', 'कुबेर', 'गणेश', 'दिलबहादुर', 'बालक', 'मसिने', 'राजकुमार', 'वीरवल', 'सन्तु' र 'सुगा' जस्ता नाम शब्दको धेरै पटकसम्म आवृत्ति भएको छ। त्यसैगरी सर्वनाम शब्दहरू चार ८४ शब्द

प्रयोग भएका छन् । आवृत्तिका दृष्टिले हेर्दा सर्वनाम शब्दहरू 'उन', 'उनी', 'यी' शब्द प्रायः बढी प्रयोग भएका छन् । विशेषण शब्दहरू कक्षा चारमा ११४ प्रयोग भएका छन् । कतिपय शब्दहरू 'एउटा', 'जति', 'जस्तै', 'ठीक', 'ठूलो', 'त्यति', 'त्यसै', 'धेरै', 'राम्रो', 'भन्ने', 'सबै', 'हुँदो', जस्ता विशेषण शब्दहरूको आवृत्ति पटक पटक भएको छ भने 'अटल', 'उदण्ड', 'जङ्गली', 'जाबो', 'तृप्ती', 'निराश', 'लज्जित' शब्दहरूको आवृत्ति कम पाइन्छ । नाम शब्द पछाडि क्रियापद शब्दको बाहुल्यता अत्याधिक पाइन्छ । चार कक्षामा ३२८ क्रियापद शब्दहरू प्रयोग गरिएको छ । 'आउनु', 'खानु', 'गर्नु', 'बस्नु', 'भन्नु', 'सुन्नु', 'हुनु' जस्ता क्रियापदको बढी प्रयोग पाइन्छ ।

क्रियाविशेषण शब्दहरू कक्षा चारमा ९९शब्द प्रयोग भएको छ । क्रियाविशेषण शब्दहमा 'अब', 'कसरी', 'किन', 'माथि', 'भन्न', 'झन्' को आवृत्ति धेरै पाइन्छ । नामयोगी शब्दहरू कक्षा चारमा ३३ रहेको पाइन्छ । कतिपय नामयोगी शब्द 'पछि', 'तिर', 'लागि', 'सँग', 'सबै' को आवृत्ति दुवै कक्षामा भएको पाइन्छ भने 'अनुसार', 'बारे', 'बीच', 'सम्म' शब्दको आवृत्ति ज्यादै कम पाइन्छ । संयोजक शब्द कक्षा चारमा ३४ रहेका छन् । 'कि', 'तिर', 'तापनि', 'पनि', 'भने', 'र' को आवृत्ति प्रायः सबै कथामा पाइन्छ ।

सबैभन्दा कम प्रयोग भएको शब्दहरूमा विस्मयादीबोधक रहेको छ । कक्षा चारमा ६ ओटा कथामा १० शब्द मात्र विस्मयादीबोधक शब्द रहेको छ । विस्मयादीबोधक शब्दहरूमा 'ओहो', 'कठैबरा', 'वाह', 'विचरा' , 'हुँ', 'हे' प्रयोग भएका छन् । निपात शब्दहरू कक्षा चारमा २५ वटा प्रयोग भएका छन् । अत्याधिक प्रयोग भएका निपात शब्दहरूमा 'त', 'नि', 'नै', 'मात्र', 'हो' पर्दछन् । 'कुन्नि', 'पो', 'खै', जस्ता निपातको कम आवृत्ति भएका छन् ।

प्रस्तुत शोध कार्यमा कक्षा चारको कथाहरूमा प्रयुक्त शब्दहरूलाई स्रोतका आधारमा हेर्दा कक्षा चारमा ७७२ शब्द प्रयोग भएका छन् । तत्स्म, तद्भव र आगन्तुक गरी शब्द वर्गीकरण गरिएको छ । तत्सम र आगन्तुकको तुलनामा तद्भव शब्दको सङ्ख्या बढी रहेको पाइन्छ । समग्र दुवै कक्षाको तद्भव शब्द गणना गर्दा १,०९० रहेको छ ।

कक्षा चारमा तत्स्म शब्द १६४ प्रयोग भएका छन् । तत्स्म शब्दहरूको प्रयोग तद्भव भन्दा कम र आगन्तुक शब्दभन्दा बढी रहेको पाइन्छ । तत्स्म शब्दहरू केही मात्रमा आवृत्ति भएता पनि प्रायः जसो दोहोरिएका छैनन् । तत्सम् शब्द 'दिन' दुवै कक्षाका १० ओटा कथामा पटक पटक आवृत्ति भएको छ । 'बेला' शब्द पनि धेरै पटक आवृत्ति भएको छ भने 'भाषण', 'सङ्कोच', 'ऋण' जस्ता शब्दको आवृत्तिमा कमी पाइन्छ । त्यसैगरी तद्भव शब्दहरू सबैभन्दा बढी प्रयोग भएका

छन् । कक्षा चारमा ५४३ तद्भव शब्द प्रयोग भएका छन् । तद्भव शब्द प्रायजसो सबै आवृत्ति भएको पाइन्छ ।

स्रोतका आधारमा सबैभन्दा कम प्रयोग भएको शब्द आगन्तुक रहेको छ । कक्षा चारमा ६५ आगन्तुक शब्द प्रयोग भएका छन् । आगन्तुक शब्दहरू प्रायजसो अङ्ग्रेजी, अरबी, फारसी, भाषाबाट आएका छन् । आगन्तुक शब्दहरूको आवृत्ति अन्यको तुलनामा कम छ ।

४.२.२ सारांश

यस शोधकार्यमा कक्षा चारको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दहरूको अध्ययन गर्ने कार्य गरिएको छ । शब्दहरूलाई कार्य वा पदवर्गका आधारमा र स्रोतका आधारमा वर्गीकरण गरी आवृत्ति गणना पनि गरिएको छ । कक्षा चार ६ ओटा कथामा रहेर पदवर्गका दृष्टिले हेर्दा नाम शब्दको प्रयोग अत्याधिक देखिन्छ । त्यसपछि क्रियापद शब्दहरू पनि धेरै नै रहेका छन् । क्रियापदको प्रयोग समापिका, असमापिका दुवै किसिमको पाइन्छ । क्रियापद पछि तेस्रोमा विशेषण शब्दको प्रयोग पनि निकै नै मान्न सकिन्छ । सर्वनाम, क्रियाविशेषण, नामयोगी, संयोजक, विस्मयादीबोधक र निपातको प्रयोग भने कम पाइन्छ ।

स्रोतका आधारमा अध्ययन गर्दा सबैभन्दा बढी तद्भव शब्द रहेको देखिन्छ । तद्भव शब्दहरूको बाहुल्यतामा तत्सम र आगन्तुक शब्दहरू अलि कमि भएको पाइन्छ । तत्सम र आगन्तुक शब्द आवश्यकता अनुसार प्रयाग गरिएको पाइन्छ ।

शब्दहरूको आवृत्ति गणना गर्दा के भन्न सकिन्छ भने अफठ्यारा शब्दहरूको कम आवृत्ति र सजिलो शब्दहरूको बढी आवृत्ति भएको पाइन्छ । तत्स्म र आगन्तुक शब्दभन्दा तद्भव शब्द बढी आवृत्ति भएका छन् ।

परिच्छेद : पाँच

निष्कर्ष र सुझावहरू

५.२ निष्कर्ष

प्रस्तुत शोध कार्यमा कक्षा चारको मेरो नेपाली किताबको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दहको अध्ययन गर्दा कार्य वा पदवर्गका दृष्टिले कक्षा चारमा १,०८८ शब्द समावेश भएको पाइन्छ । कक्षा चारमा नाम शब्द ३६३, सर्वनाम शब्द ८४, विशेषण शब्द ११४, क्रियापद शब्द ३२८, त्रियाविशेषण शब्द ९९, नामयोगी शब्द ३३, संयोजक शब्द ३४, विस्मयादीबोधक शब्द १० र निपात शब्द २५ रहेका छन् ।

पदवर्गका दृष्टिले नाम शब्दहरूको बाहुल्यता बढी पाइन्छ भने विस्मयादीबोधक शब्दको प्रयोग ज्यादै कम पाइन्छ । क्रियापद शब्दको प्रयोग पनि धेरै पाइन्छ । साना बालबालिकामा क्रियाका विभिन्न धारणा बसाउनका निम्ति समापिक, असमापिक, क्रिया दुवैको प्रयोग पाइन्छ । सर्वनाम, विशेषण, क्रियाविशेषण, नामयोगी, संयोजक, विस्मयादीबोधक र निपात शब्दको प्रयोगमा एकरूपता नभएतापनि आवश्यकताअनुसार उचित मात्रामा सबै शब्दहरू प्रयोग गरिएको छ ।

स्रोतका आधारमा कक्षा चारमा तत्स्म शब्द १६४, तद्भव शब्द ५४३ र आगन्तुक शब्द ६५ रहेका छन् । साथै आगन्तुक शब्द पनि केही मात्रमा बढी नै मान्न सकिन्छ । साना कक्षाहरूमा तद्भव शब्दहरूको ज्ञान हासिल गराउन तद्भव शब्दको सङ्ख्या बढी भएको मान्न सकिन्छ । आवृत्तिका आधारमा हेर्दा तत्सम् र आगन्तुकभन्दा तद्भव शब्द नै धेरै पटक आवृत्ति भएको मान्न सकिन्छ ।

कक्षा चारका कथा विधामा प्रयुक्त शब्दहरू सामान्य रूपमा स्तर अनुरूप नै देखिन्छन् तापनि कुनै कुनै शब्दहरू ज्यादै जटिल र उच्चारणमा कठिनाई हुन सक्ने शब्द पनि समावेश छन् । कुनै शब्दको अर्थ नै लगाउन गाह्रो हुन्छ ।यसर्थ आधारभूत तहका लागी पदवर्गका दृष्टिले नामशब्दहरूको प्रयोग धेरै भएकाले भाषा सिकाइमा प्राथमिकता आएको छ । भाषिक दृष्टिमा कथाविधामा क्रियाकलापको पनि अत्याधिक प्रयोग भएकोले भाषा संञ्चारमा यसको प्रभावकारीता देखिएको छ । शब्दहरूको स्रोतका आधारमा भन्दा तद्भव शब्दहरूको व्यापक प्रयोग गरीएको हेर्दा भाषिक आधारले महत्वपूर्ण मानिन्छ । नेपाली भाषाको आफ्नैपन हुने हुँदा भाषिक अभिव्यक्ति क्षमता बढाएको छ । चलन चल्तीका शब्दहरूको कथा बिधामा आवुति भएको हेँर्दा त्यस्ता शब्दहरूले भाषा सिकाइलाई सहज र सरल बनाएको छ । कथाविधामा संकलन गरिएका शब्दहरू कोषिय ढाँचामा निर्माण गरिएको हुदा यसको वर्गक्रमका आधारमा शब्दकोष निर्माण गर्ने कुरामा अभ्यस्त गराएको

छ । आवश्यकता अनुसार आर्थिक सिकाइ प्रक्रियामा परिचयात्मक ढाँचामा तत्सम र आगन्तुक शब्दहरूको पनि चलन र भाषा प्रयोग अनुसार समय सापेक्ष सिकाइको स्तर बृद्धि गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ ।समग्रमा हेर्दा कक्षा चारको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दहरू स्तरअनुरूप नै मान्न सकिन्छ ।

५.२ सुझावहरू

५.२.१ नीतिगत तह

- भाषा पाठ्यपुस्तकमा शब्दभण्डारको महत्त्वपूर्ण स्थान रहने हुनाले सबै शब्दहरूलाई समानुपातिक दृष्टिले स्थान दिई पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्नुपर्दछ ।
- भाषा पाठ्यपुस्तकमा सरलदेखि जटिलको क्रममा शब्दहरूको प्रयोग गर्नुपर्दछ ।
- शब्दभण्डारको प्रयोग गर्दा पहिलो पाठ भन्दा २०% बढी नयाँ शब्द दोस्रो पाठमा, दोस्रो पाठमा भन्दा बढी २०% नयाँ शब्द तेस्रो पाठमा प्रयोग गरी भाषा पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्नुपर्दछ ।
- तत्स्म शब्द प्रयोग गर्दा अति प्रचलित शब्द मात्र प्रयोग गर्नुपर्दछ ।
- विद्यार्थीको उमेर, रूचि, भाषिक ज्ञान, स्थानीय वातावरण आदिलाई ख्याल गरी भाषा पाठ्यपुस्तकमा शब्दभण्डारको प्रयोग गर्नुपर्दछ ।
- वर्णविन्यासमा एकरूपता ल्याउनुपर्दछ ।

५.२.२ अभ्यास तह

- सम्पूर्ण भाषाभाषी, जनजातिले बुझ्न सक्ने सरल भाषाशैलीको प्रयोग गरी शब्दनिर्माण गर्नुपर्ने ।
- क्रियापदको प्रयोगमा सर्कमक, अर्कमक, द्विकर्मक सबैलाई ध्यान दिई निर्माण गर्नुपर्ने ।
- नयाँ शब्दहरू पटक पटक आवृत्ति हुँदा शब्दार्थ, वाक्यप्रयोग गरी नयाँ शब्दसँग सजिलै परिचित हुने हुँदा आवृत्तियुक्त शब्द भएको कथा प्रयोग गर्नु उपयुक्त हुने ।
- विद्यार्थीहरूमा शब्दभण्डार क्षमता वृद्धि गराउन सकेसम्म स्तरीय र मानक शब्दको प्रयोग गर्नुपर्दछ ।
- भाषा पाठ्यपुस्तकमा संस्कृत तत्स्म, तद्भव र आगन्तुक शब्द प्रयोग गरिएको कथामा राख्नुपर्दछ ।

५.२.३ अनुसन्धान तह

- स्तर अनुरूपताका दृष्टिको 'मेरो नेपाली किताब' कक्षा दुईमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन ।
- कक्षा आठको नेपाली पाठ्यपुस्तकको जीवनी विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन ।
- कक्षा चारको मेरो नेपाली किताबको कविता विधामा प्रयुक्त शब्दहरूको आवृत्ति गणना ।
- कक्षा एघारको सबैको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट शब्दहरूको आवृत्ति निर्धारण ।
- स्तर अनुरूपताका दृष्टिले कक्षा एघारको सबैको नेपाली किताबमा समाविष्ट कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन ।

सन्दर्भसूची

अधिकारी, हेमाङ्ग राज र बद्रीविशाल भट्टराई, (२०७०), *प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश,* भोटाहिटीः विद्यार्थी प्रकाशन ।

अर्याल, किरण (२०७२), *कक्षा ४ र ५ को मेरो नेपाली किताबको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन,* मोरङ, अप्रकाशित शोधपत्र, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस ।

अधिकारी, हेमाङ्गराज र शर्मा, केदारप्रसाद (२०५१), *कक्षा तीन पूरा गरेका विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमताको अध्ययन, लघु अनुसन्धान परियोजना,* काठमाडौँः शिक्षा क्याम्पस ।

काफ्ले, ताराबहादुर (२०७३), *कक्षा १० को नेपाली किताब (२०७१) का कथा र निबन्ध विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको अध्ययन,* अप्रकाशित शोधपत्र, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, मोरङ ।

खवास, शीला (२०७१), *कक्षा एक देखि पाँच सम्मको मेरो नेपाली किताबमा रहेका कविता विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन,* मोरङ, अप्रकाशित शोधपत्र, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस ।

गौतम, अन्जु (२०७२), *कक्षा सातको नेपाली किताब २०७१ मा आधारित नमुना नेपाली शब्दकोश,* शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षण विभाग, स्नातकोत्तर तह, एम.एड. द्वितीय वर्ष, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस ।

घिमिरे, दिनेश र निउरे, ध्रुवप्रसाद (२०७१) *भाषिक अनुसन्धान विधि,* पहिलो संस्करण, कीर्तिपुरः सनलाइट पब्लिकेसन ।

ढकाल, शान्तिप्रसाद र खतिवडा, तीर्थराज (२०६९), *नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण,* काठमाडौँः शुभकामना प्रकाशन ।

दाहाल, नरेन्द्र (२०७२), *कक्षा पाँचको मेरो नेपाली किताब २०७० मा आधारित बालनमुना शब्दकोश* शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षण विभाग, स्नातकोत्तर तह, एम.एड. द्वितीय वर्ष, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस ।

दुवाडी, दयाराम (२०६२), *कक्षा नौ को नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन,* स्नातकोत्तर तह, अप्रकाशित शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र, नेपाली भाषाशिक्षण विभाग, त्रि.वि. महेन्द्ररत्न क्याम्पस ।

निरौला, तमञ्जा (२०६७), *कक्षा ५ को मेरो नेपाली किताबमा प्रयुक्त शब्दहरूको आवृत्ति गणना, (* अप्रकाशित शोधपत्र), सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, मोरङ ।

न्यौपाने, गीतादेवी (२०७२), *कक्षा नौ को नेपाली पाठेयपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध र कथा विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको अध्ययन,* अप्रकाशित शोधपत्र, सुकुना बहुमुखि क्यम्पस मोरङ् ।

नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) काठमाण्डौ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

पौडेल, चेतन (२०७०), *कक्षा ६ को हाम्रो नेपाली किताबमा आधारित नमुना नेपाली शब्दकोश,* शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षण विभाग, स्नातकोत्तर तह, एम.एड. द्वितीय वर्ष, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस ।

लामिछाने, यादवप्रकाश (२०६५), *प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश र सामान्य र प्रयोगिक भाषाविज्ञान,* भोटाहिटीः विद्यार्थी प्रकाशन ।

शर्मा, केदारप्रसाद र पौडेल, माधवप्रसाद (२०७२), *नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण,* काठमाडौं, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।